

NAIXEMENT

PUBLICACIÓ DE LA FEDERACIÓ CATALANA DE PESSEBRISTES • NÚMERO 8 • DESEMBRE 2017

NAIXEMENT. Número 8, desembre 2017

Publicació de la Federació Catalana de Pessebristes

Dipòsit legal: B-45.695-2010

Edita: Federació Catalana de Pessebristes

Carrer dels Lledó, 11, 2n – 08002 Barcelona

e-mail: catpessebres@gmail.com – www.pessebrescat.cat

Direcció: Núria Garcia i Múrcia

Equip editorial: Albert Català, Francesc Villegas, Ramon Albornà, Carles Tarragó, Jordi Pujol, Ismael Porta i Pere Padró

Correcció de textos: Núria Garcia i Múrcia

Maquetació i impressió: Gràfiques Sprinter, Sarrià de Ter

Imatge de la portada: Naixement a Bossost de Joan Cortada i Rius

Prohibida la reproducció total o parcial de qualsevol article i/o fotografia sense l'autorització expressa de la Federació Catalana de Pessebristes

La FCP no es fa responsable de les opinions que hi puguin aparèixer.

Amb el suport:

Entitats amb les que col·laborem:

EDITORIAL

Federació Catalana de Pessebristes

Ja tornem a ser aquí, amb el Naixement número 8. Aquest cop la portada correspon al pessebre que el Nadal passat va ser exposat a l'església de la Santa Creu de Cabrils, a càrrec d'en Joan Cortada i Rius, pessebrista terrassenc que actualment col·labora amb l'entitat cabrilenca.

El naixement –amb figures d'en Lluís Carratalà– s'aixopluga en una borda de Bossost (*Bossòst en occità*), i recrea aquest indret de la Vall d'Aran amb el tipus de composició i treball característics de l'autor i, també, amb la seva paleta de colors habitual.

En aquest número, hi trobarem articles tan interessants com: l'entrevista **Castells, figures de pessebre amb ADN** de Ramon Albornà Rovira i Ismael Porta Balanyà, **Més de mil articles de premsa sobre pessebrisme** a càrrec de Laura Golanó Pascual, Bibliotecària i documentalista de la Universitat Ramon Llull i Enric Benavent Vallès, Professor de la Universitat Ramon Llull, **Fum, fum fum: Una melodia local que ha esdevingut nadala universal** a càrrec de Glòria Ballús Casòliva, Doctora en Musicologia, **la col·lecció del Museu Etnològic i de Cultures del Món**, a càrrec del Conservador del Museu, en Salvador García Arnillas, **El retaule de Palau-solità** de Francesca Español i la col·laboració –en italià– del Professor Massimo Introvigne, **Il presepe, segno di contraddizione**.

I en pàgines centrals, no hi podia faltar el **retallable**, enguany realitzat per **Eduard Torres i Crusat**, ninotaire molt conegut a Terrassa com a “Edi” que publica cada dia –des de fa 40 anys– l'acudit al Diari de Terrassa i fa les caricatures dels músics del Festival de Jazz de la ciutat. Per acabar, repassem els fets pessebrístics més importants esdevinguts al llarg de l'any i altres notícies relacionades amb la Federació.

Esperem que quan aquesta publicació us arribi a les mans el nostre país estigui en pau i mirant cap a un futur d'esperança i benestar pels seus ciutadans. Ens ho mereixem!

Per tant, el nostre desig que tots –tots– puguem passar el Nadal amb els nostres sers estimats i amb un bon Pessebre!

SUMARI

Editorial	3
<i>Federació Catalana de Pessebristes</i>	
Salutació del President	4
<i>Albert Català i Pou</i>	
Salutació de la Dra. Gral. de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Cultural del Dept. De Cultura de la Generalitat de Catalunya	5
<i>M. Àngels Blasco i Rovira</i>	
PESSEBRISME I MUSEUS: la col·lecció del Museu Etnològic i de Cultures del Món	6
<i>Salvador García i Arnillas, Conservador del Museu Etnològic i de Cultures del Món</i>	
Més de mil articles de premsa sobre pessebrisme	9
<i>Laura Golanó i Pascual, Bibliotecària</i> <i>Enric Benavent i Vallès, Professor UPF</i>	
CASTELLS, figures de pessebre amb ADN	12
<i>Ramon Albornà i Rovira, Ismael Porta i Balanyà</i>	
FUM, FUM, FUM: Una melodia local que ha esdevingut Nadala universal	16
<i>Glòria Ballús i Casòliva, Dra. en Musicologia</i>	
IL PRESEPE, segno di contraddizione (IT)	19
<i>Prof. Massimo Introvigne</i>	
El Retallable	20
<i>Eduard Torres i Crusat “Edi”</i>	
El retaule de Palau-Solità	28
<i>Dra. Francesca Español i Bertran</i> <i>Dra. en Geografia i Història a la Universitat de Barcelona</i>	
El Pessebre i l'Associacionisme	34
<i>Josep Viana i President Ens Comunicació</i>	
Coses que han passat	36
L'autor de la portada	39
<i>Joan Cortada i Rius</i>	

SALUTACIÓ DEL PRESIDENT

Com va essent habitual en els darrers anys, quan arriba l'època de Nadal es multipliquen els actes, impulsats per la Federació o per cadascuna de les 65 Entitats que en formem part. Sempre ho diem, i és veritat, treballem tot l'any per a tenir-ho tot a punt per Nadal, per als Pessebristes, sens dubte, els millors dies de l'any.

Enguany, seguim al mateix ritme. Tenim al davant una segona edició del Working Progress, i esperem que sigui una realitat el Museu del Pessebre de Catalunya de Montblanc, que ens presentarà un projecte potent – els Calvaris – en el que hi han col·laborat 34 associacions.

Us demano que participeu en els actes que des de la Federació i amb la col·laboració de les associacions s'impulsen. El Dia de l'Associacionisme, la Trobada, tot ocasions per a veure'ns, intercanviar impressions i gaudir del que ens apassiona a tots, EL PESSEBRISME.

No us perdeu tampoc la resta d'exposicions que les diferents associacions agrupades en el sí de la Federació organitzem aquest Nadal. A més podeu aprofitar l'APP de la Federació, totalment operativa i amb més agilitat a l'hora de buscar les dades de les associacions. No oblideu tampoc donar a la mainada el retallable que hem preparat i que ens fa visibles com a col·lectiu. Us recomano també que visiteu els Pessebres que les associacions de Tavèrnoles i Rubí han muntat a Núria i Montserrat, una bona ocasió per a pujar-hi.

Malauradament enguany ens ha deixat un Pessebrista de Castellar del Vallès que va ser president de la Federació (1997/2001), en Joan Maria Garsot. Un record per a ell i per a tots els pessebristes que han traspassat enguany. Segur que els trobarem a faltar.

Però la vida continua i quan llegiu aquesta revista ja serà Nadal. Haureu acabat el Pessebre i podreu llegir els articles d'opinió que, de ben segur, ens faran reflexionar. No passa res, en el món que vivim fa falta aturar-se, pensar. No ho creieu?

En nom de la junta, us desitjo un Bon Nadal i un pròsper 2018.

Albert Català i Pou

President de la Federació Catalana de Pessebristes

SALUTACIÓ DRA. GRAL. DE CULTURA POPULAR, ASSOCIACIONISME I ACCIÓ CULTURAL DEL DEPT. DE CULTURA DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA

Benvolguts,

Voldria agrair-vos l'oportunitat que ens doneu cada any, des d'aquesta publicació, d'adreçar-nos al món pessebrista; un món que és, sobretot, la concreció o materialització d'un anhel, d'una il·lusió.

La materialització d'aquesta il·lusió, però, pot ser de molts nivells i vosaltres, des de la Federació Catalana de Pessebristes, representeu l'excel·lència d'aquesta concreció, d'aquesta representació. La il·lusió és la mateixa, tant la de l'infant que amb quatre figures fa el pessebre al menjador de casa, com el pessebre elaborat i produït pel millor artesà o pessebrista del món. En aquest sentit el moviment pessebrista reuneix tot un seguit d'activitats artesanals, molt presents en la tradició del nostre país.

Un aspecte sovint desconegut parteix de la creença que els pessebristes només surten per Nadal. El pessebrisme no és una realitat estacional que fa vacances la resta de l'any, l'activitat de la Federació Catalana de Pessebristes és continuada i ho testimonia. A més, l'activitat i manera de fer que teniu els pessebristes, amb voluntat de sumar, buscant tot allò que uneix, és un model per a moltes altres federacions o coordinadores d'altres àmbits de la cultura popular i l'associacionisme cultural.

Per tant, la manera de fer les coses i la continuïtat durant tot l'any, són dues característiques bàsiques de l'activitat pessebrista. Permeteu-me que us digui també que continuïtat i excel·lència en la manera de fer les coses, són dos aspectes a tenir en compte en qualsevol aspecte de la vida pública catalana. Durant els propers mesos, la concreció d'una il·lusió col·lectiva com és el pessebre, però també la concreció de qualsevol altre anhel o il·lusió col·lectiu, han de tenir en compte aquests dos factors: excel·lència i continuïtat.

El pessebrisme doncs és molt més que fer el pessebre per Nadal. Voldria desitjar-vos molt Bon Nadal, esperant que tothom pugui passar aquestes festes amb la seva família, fent bona la dita que "Per Nadal cada ovella al seu corral". I també desitjar-vos i desitjar-nos que puguem viure un 2018 en llibertat i total plenitud.

Bon Nadal i Bon 2018!

Sra. M. Àngels Blasco i Rovira

*Dra. Gral. De Cultura Popular, Associacionisme i Acció culturals
del Dept. de Cultura de la Generalitat de Catalunya*

Pessebrisme i museus: la col·lecció del Museu Etnològic i de Cultures del Món

Salvador García i Arnillas

Conservador del Museu Etnològic i de Cultures del Món

***Sagrada Família del conjunt “Naixement català”
(1957) de Lluís Carratalà (Foto: MEB)***

L'origen del l'actual Museu Etnològic i de Cultures del Món el trobem en el Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares, fundat al 1942 – i que ja comptava amb una secció d'etnografia–, i en el Museu Etnològic i Colonial, creat al 1949. A partir de l'any 1962, ambdues institucions passen a tenir una història comuna jalonada per diferents unificacions i desunions fins que, al 2015, les col·leccions no europees, juntament amb una part de la col·lecció Folch, s'exposen al Museu de Cultures del Món (seu del carrer Montcada), al mateix temps que les col·leccions d'àmbit català s'exhibeixen al Museu Etnològic de Barcelona (seu de Montjuïc). És per això que l'actual Museu és hereu d'aquestes dues institucions que van sorgir als anys quaranta del segle XX.

La col·lecció de pessebres del Museu Etnològic prové del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares gràcies a que l'adquisició, conservació i recerca de peces de pessebre fou impulsada per aquest museu des dels seus inicis de la mà de Ramon Violant i Simorra, Joan Amades, Agustí Duran i Sanpere, o Josep Maria Garrut. Aquesta tasca ha continuat fins als nostres dies, de manera que l'actual col·lecció de peces de pessebre del Museu Etnològic està formada per uns 5.000 objectes, xifra que representa gairebé el 7% del total. Una mostra de la riquesa d'aquesta col·lecció es pot veure a la reserva visitable del Museu, on centenars de figuretes d'artesans populars conviuen amb figures singulars d'alguns artistes de renom.

Com a curiositat, direm que la primera peça que consta al llibre de registre de figures de pessebre del Museu d'Arts, Indústries i Tradicions Populares, és una Mare de Déu asseguda amb el Nen Jesús a la falda, realitzada per Pere Teixidor al segle XIX i que provenia del Museu d'Art de Catalunya; l'últim ingrés d'aquesta col·lecció es va

produir a finals de 2016, gràcies a la donació d'un conjunt de peces de pessebre realitzat per Lluís Carratalà i Vila a mitjans del segle XX. La col·lecció de pessebres no ha deixat de créixer en número al llarg dels 75 anys de vida del Museu Etnològic, per això trobem una gran varietat de peces realitzades tant

per artistes reconeguts com per artesans anònims.

Entre els escultors més coneguts dels que el Museu compta amb figures, sobresurten alguns noms com Ramon Amadeu, Josep Berga i Boix, Josep Maria Brull, Damià Campeny, Josep Maria Camps i Arnau, Lluís Carratalà, Martí

Figures de Pere Teixidor, Escola Napolitana i Lambert Escaler (Foto: MEB)

Casals, els germans Castells, Martí Castells, Josep Cerdà, R. Dalmau, Lambert Escaler, Julià Fàbregas, Josep Fernández Segura, Antonio Garrigós, Salvador Masdeu, Manuel Muns, Joan Roig i Solé, Ramon Rovira, Domènec Talarn, Pere Teixidor, els germans Vallmitjana, el germans Vidal, entre d'altres.

Per la seva actualitat, donat el recent ingrés a les col·leccions del Museu, destaquem el conjunt Naixement català realitzat als anys cinquanta del segle XX per Lluís Carratalà, escultor amb un estil influenciat pel classicisme noucentista i el primer figuraire en utilitzar indumentària catalana per a representar els personatges de la Sagrada Família. Les 12 figures d'aquest conjunt de 25 cm són de les més representatives de l'obra de Carratalà. La Mare de Déu, amb caputxa, està mig estirada i acotxant al Nen Jesús, i Sant Josep està recolzat en una gerra mirant-se'ls. Alguns pastors acompanyen l'escena de la Sagrada Família, i d'altres formen el grup de l'Anunciació i el grup de pastors en camí, juntament amb dues glòries. Aquestes figures estan inspirades, per una banda, en les reproduccions de personatges rurals del segle XVIII i XIX que apareixien als estudis de folklore contemporanis, i, per altra banda, en la seva observació del maquillatge, els vestuaris i les postures dels actors de les representacions teatrals en les que ell mateix actuava.

L'interès del Museu Etnològic en el món del pessebre no es limita a l'estudi i la conservació de les seves col·leccions, sinó que també s'amplia amb algunes activitats que intenten difondre la riquesa patrimonial i el valor cultural d'aquest costum tan arrelat a Catalunya. Alguns exemples de la tasca de difusió que realitza el Museu són dues exposicions que s'han desenvolupat durant el Nadal de 2016: la col·laboració habitual des de fa anys amb el Museu de Pedralbes, que consisteix en el

préstec de figures de pessebre per a ser exposades al Monestir, i l'activitat "Per què fem pessebres a Catalunya?", centrada en l'exhibició al pati del Museu de Cultures del Món d'un pessebre a mida real de l'escola d'Olot, amb el qual es volia reflexionar sobre l'origen d'aquesta tradició.

Per últim, en el marc de la museologia social, el Museu Etnològic vol reforçar el compromís

amb el pessebrisme a través de la col·laboració amb les associacions de pessebres que mantenen viu aquest fenomen entre la ciutadania, i vol promoure una reflexió de caràcter antropològic que aporti una mirada actual sobre aquest costum amb profundes arrels en la cultura popular catalana.

Figures de pessebre popular (Foto: MEB)

Més de mil articles de premsa sobre pessebrisme

Laura Golanó Pascual.

Bibliotecària i documentalista de la Universitat Ramon Llull

Enric Benavent Vallès.

Professor de la Universitat Ramon Llull

Membres del Col·lectiu El Bou i la Mula

El Col·lectiu El Bou i la Mula, de recerca sobre el pessebrisme, acaba de posar a l'abast de tothom un arxiu amb més de mil articles de premsa dedicats gairebé exclusivament al pessebrisme. L'hemeroteca, recopilada durant molts anys amb gran dedicació pel metge, pessebrista i figurista barceloní Pere Catà Vidal (1935), va ser cedida a aquesta entitat l'any 2012 amb el compromís de tenir-ne cura i posar-la a disposició d'estudiosos del pessebrisme i de la cultura popular.

Estractad'un arxiu de 1150 elements majoritàriament d'articles de diaris i revistes dels anys 1930-1960. Podem trobar-hi articles provinents de 108 publicacions diferents d'entre les quals destaquen: La Veu de Catalunya, La Vanguardia, el Diari de Barcelona, el Noticiero Universal, Destino, Condal, Canigó, entre d'altres. Els articles provenen de la mà de 516 firmes diferents d'escriptors, estudiosos i folkloristes, entre els que trobem: Joan Amades, Violant i Simorra, Duran i Santpere, Josep M. Garrut, Basili de Rubí, Joaquim Renart, P.

Andreu de Palma, Antoni Balsach, Esteve Busquets, Evelio Bulbena, Miguel Capdevila, Aureli Capmany, Anna Nadal o Santiago Alcolea entre d'altres.

L'interès d'aquesta hemeroteca és la seva especialització en el món del pessebrisme, el que la fa un conjunt molt interessant per a poder fer estudis d'aquesta tradició a nivell català. Amb tot, trobem molts documents que parlen de tradicions del Nadal, en general. Temes com les felicitacions de Nadal, la gastronomia, els pastorets i la música també tenen un paper destacat entre els articles de l'arxiu. La primera meitat del segle XX va ser un moment d'evolució i de canvis importants en la tradició de fer els pessebres a Catalunya. L'edició de llibres sobre pessebrisme en aquesta època és força escassa, i és a través de la lectura dels articles de premsa que es pot aconseguir una imatge molt acurada i diversificada de com el pessebrisme va anar

evolucionant. De l'època anterior a la refundació de l'Associació de Barcelona l'any 1921 hi ha poca documentació sobre la tradició de fer pessebres. Els llibres que es publiquen a posteriori, normalment es fan a redós de l'entitat barcelonina. Poder llegir articles d'opinió que reflexionen sobre el pessebrisme d'aquella època, ajuda a entendre que hi havia línies ortodoxes i d'altres més heterodoxes a l'hora d'entendre el pessebre.

El Nadal de 2016 es va cloure la primera fase de catalogació i difusió de l'arxiu Catà, portat a terme pels membres del Col·lectiu El Bou i la Mula, amb la subvenció del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La digitalització, catalogació i publicació d'aquest conjunt de documents aporta al món dels estudiosos del pessebrisme dues coses importants: d'una banda posa a l'abast de tothom una

gran quantitat d'informació molt especialitzada en pessebrisme que no es troba en els llibres publicats. D'altra banda posa les bases per poder ampliar aquesta hemeroteca incorporant publicacions posteriors a les que el Dr. Catà va recopilar, i d'aquesta manera poder incorporar d'altres fons documentals semblants que en aquest moment estiguin només en paper. El projecte, doncs, resta obert a poder-se ampliar continuament. Per tal de posar a l'abast de tothom l'Arxiu Catà s'han portat a terme les següents tasques:

- Tractament dels documents físics: l'arxiu original estava desat en dotze carpetes d'anelles de diferents mides. S'ha procedit a un tractament i conservació dels documents físics estandarditzant, sempre que ha estat possible, les mides dels documents a format DIN A4
- Selecció dels documents: del conjunt de l'arxiu ha calgut

seleccionar primer els documents que calia escanejar ja que s'han detectat documents repetits i també per raons de contingut o de format s'ha desestimat l'escaneig d'alguns documents.

- Escanejat dels documents: el procés d'escanejat s'ha fet manualment, tenint en compte les diverses mides dels originals. Tots els documents digitals s'han generat en el format .pdf.

- Repositori online dels documents: tots els arxius .pdf s'han ubicat en un espai DRIVE vinculat al perfil del Col·lectiu El Bou i la Mula que permet la creació d'hipervincles oberts de cada document i també la possibilitat de compartir online tot l'arxiu amb investigadors o persones interessades.

- Creació d'una base de dades, catalogació i indexació dels documents escanejats assignant a cada registre un enllaç: tenint en compte la tipologia del material que teníem el davant i els possibles

usuaris finals, es va decidir fer una tria de camps simples però que per una banda identifiquessin el document (descripció física d'aquest) i per un altra assignessin unes matèries per si l'usuari volia saber quines temàtiques són les més habituals. S'han creat un total de 83 etiquetes de matèries. Així doncs la base de dades es completa amb una descripció física i uns punts d'accés, classificant i indexant aquesta base de dades. Camps com autor, títol i títol de revista són els més destacables com a la descripció física. Tots són recuperables i es poden fer combinacions entre ells. L'hipervincle permet a l'usuari poder visualitzar i desar cada document en format .pdf.

- Ubicació de la base de dades a la pàgina web www.elbouilamula.net: en la primera fase d'aquest projecte s'ha decidit ubicar tot l'arxiu ACESS online amb la possibilitat que els usuaris interessats se'l puguin descarregar completament en

el seu ordinador i usar-lo. Hi ha prevista una segona fase per tal d'ubicar tota la base de dades en un recurs gratuït online i fer les cerques sempre online.

Castells, figures de pessebre amb ADN

*Ramon Albornà i Rovira
Ismael Porta i Balanyà*

Han canviat la vidriera del carrer ja fa uns anys, la fusta per alumini, però s'accedeix al mateix espai de sempre, entranyablement ancorat en el temps. Per a nosaltres, pocs canvis s'observen al taller des de les nostres primeres visites; per al Francesc Villegas, que ens acompanya, és una descoberta d'un gran relat reservat darrera les apreciades figures del taller Castells.

Passem una tarda molt amena, fent petar la xerrada de manera molt amical amb el Martí i el Joan, els actuals artesans de la nissaga, parlant de la història i del present del taller d'aquesta gran família d'artesans.

Les primeres figures Castells...

Els inicis cal situar-los al barri de Sants de Barcelona, de la mà de qui en aquests moments seria l'avi de la nissaga, Martí Castells Martí, un gran artesà en el món de la talla de fusta i la imatgeria religiosa. Amb ell van començar les primeres figures de pessebre, amb una imatge encara d'inspiració en la figura religiosa.

El punt d'eclosió de la firma Castells arriba amb la necessitat d'assentar un negoci familiar i amb la virtut escultòrica i de modelatge de l'oncle Martí, la tècnica i saber fer de l'oncle Joan per al procés de producció, i la tasca més gerencial d'en Josep, el pare d'en Martí i Joan amb qui estem conversant. Això sí, la producció de figures, des de l'emmotllat fins a la pintura va ser una tasca compartida per tots tres, als qui després s'afegirien en Martí i en Joan, els actuals titulars del taller.

Amb els tres germans va començar la vertadera producció de can Castells, es van establir les bases de l'empresa. Es va fer una endreça de mides i models de figures, es van fer motlles acuradament ajustats a les necessitats dels diferents models, i va començar una producció que amb els anys va anar en augment, però sempre sota demanda i conservant fidelment un procés artesanal i de gran qualitat.

Un procés artesanal, però amb una planificació molt acurada...

Treball artesà, però amb una planificació i organització modèlica, sens dubte un dels factors que ha permès una producció seriosa i de qualitat, esdevenint la marca de la casa. Tota la producció de figures segueix una ordenada seqüència de tasques. Un procés que comença amb la comanda anual per part dels clients, recollida estrictament al mes de gener, i distribuïda en tres dates d'entrega, a l'entorn de les quals es configura tota la producció. Tot comença amb l'emmotllat de les figures, començant pels models més petits i avançant progressivament cap als més grans. Un ordre que també té una explicació de caire més físic, com la temperatura i la humitat ambiental de l'època, de manera que és millor treballar la figura petita en època de menys calor i, per tant, quan és més fàcil mantenir la humitat necessària per treballar millor el fang.

Tot seguit vindrà la cuita, en el forn de gas, la gran revolució del taller a finals dels anys setanta. Una cocció que també depèn de la col·locació de les figures en el propi forn, no hi ha cap detall deixat a l'atzar. Finalment la darrera fase,

una nova prova organitzativa on, després d'un bany de la figura en cola, es segueix tota una cadena de pintat degudament establerta: es comença pel color carn de cares i braços, es segueix amb el pintat d'ulls i cabells, a continuació els accessoris de les figures i vestimentes de pell, per continuar amb la pintura de les túniques i acabar amb les peanyes. Si els preguntem per quin dia van pintar els reis a camell de quinze, estem convençuts que no s'equivocarien gaire, malgrat no tenir el procés ni inventariat ni informatitzat. El Joan i el Martí, diuen que potser no tant, però ens hi juguem un pèsol a que sí.

Fang, guix i pintures a l'oli enmig d'un món tecnificat i que treballa amb nous materials

El treball amb fang a partir de motlles de guix, i la pintura a l'oli es manté inalterable. En certa manera per tradició, però també per convicció. Se'ls veu com transpira la satisfacció i l'orgull de continuar i mantenir el procés artesanal que van instaurar els seus antecessors. Admeten que han fet alguna prova amb nous materials més actuals, però no els va satisfer la qualitat que en podria sortir, un aspecte al qual no estaven disposats a renunciar.

Expressen rotundament la convicció que la màxima qualitat des del seu taller la poden oferir amb els tradicionals motlles de guix i la producció de figures amb el fang. A més, és el material que permet petits retocs necessaris si hi ha algun defecte i, també, allò que tant agrada als pessebristes, adaptar alguna figura als seus gustos i necessitats. Un braç més aixecat, canviar una gerra per un cistell, etc.

Estem davant una obra que no coneix fronteres...

L'altra gran paradoxa i èxit del taller és que sense necessitat

de cap campanya publicitària, sense cap catàleg de les seves figures, i sense canals establerts de comercialització més enllà de quatre botigues a Barcelona, avui dia ja desaparegudes, la demanda no ha faltat mai i, a més, les figures de can Castells són presents arreu. Arreu del nostre país, on difícilment trobarem una exposició de les nostres associacions sense cap de les seves figures, però també a tot l'Estat espanyol, i altres països, especialment a Itàlia, però també a Alemanya i als Estats Units, entre altres.

Comentem que molt probablement l'exportació de la tècnica pessebrista del diorama, reconeguda internacionalment com a Escola de Barcelona o Escola Catalana de Pessebrisme, ha anat associada, com dues cares d'una mateixa moneda, a les figures creades per en Martí Castells Martí. Per part seva, ells sí que tenen clar que aquesta internacionalització de les seves figures té nom i cognoms, i ens parlen d'en Joan Marí i Oliva, gran pessebrista i que fou president de l'Associació de Pessebristes de Barcelona, com la persona que

va portar els primers pessebres catalans a Itàlia, amb les seves figures.

La feina actual, mantenir la marca, però també en una nova etapa creativa

El repte i la decisió per al Martí i el Joan va ser continuar amb la producció familiar, fidels a la creació dels seus oncles i el seu pare, una tasca que han portat amb molta cura i mantenint el procés productiu, rigorós i de qualitat en l'acabat de les seves figures. Així ha estat durant els primers anys que han regentat el taller ells sols, però la crisi i el que a priori seria una mala notícia, amb la disminució de la demanda, els va donar més temps per a la seva dedicació artesana, aportant noves vies creatives. Es fa bona la filosofia que les dificultats són per superar-se, i així ha estat per al taller Castells.

En aquests darrers deu anys el Joan s'ha pogut dedicar més plenament al modelat de figures, atenent a les demandes dels molts pessebristes que no paraven de plantejar reptes amb la petició de figures diferents i adaptades als seus gustos. La veritat

és que en aquests moments surten figures de gran qualitat modelades per les mans d'en Joan i que, de ben segur, també han de deixar petjada en el món pessebrístic.

I per al Martí, més dedicat a l'emmotllat de les figures de sèrie i a atendre la clientela pessebrista, també ha estat el moment per recuperar el que ells anomenen composicions. Creacions de grups de figures a partir de la producció de sèrie, algunes recuperant antics grups que s'havien fet, però també aportant noves escenes, algunes força entranyables i molt apreciades per pessebristes que busquen algun element diferenciador per a les figures que donen vida als seus

pessebres.

Malgrat la cruesa de la paraula i el que significa, la crisi ha estat positiva per als admiradors i col·leccionistes de les seves figures. La reducció de la demanda ha estat l'empenta per a poder veure el potencial creatiu que en Joan i en Martí ens havien amagat en el seu saber fer com a continuadors dels models creats pel seu oncle.

Punt... i a part?

Malauradament, però, una etapa creativa i artesana que sembla que arriba al final. Parlem molta estona amb el Joan i el Martí de les possibilitats, del que comporta,

de les opcions que hi podria haver hagut, o no... Però la realitat és que, hores d'ara, sembla que estem davant les darreres figures que sortiran d'aquest històric taller.

Quant a nosaltres, constatem que és veritat que el temps no passa dins del taller dels germans Castells. Portem més de quatre hores parlant, però ens hi podríem estar molta més estona, parlant de la seva feina, del procés d'elaboració de les figures, la situació actual dels escultors pessebristes, de museus... De moment ho deixem aquí...

Fum, fum fum: Una melodia local que ha esdevingut nadala universal

Glòria Ballús i Casòliva

Doctora en Musicologia

La popular Nadala *Fum, fum, fum*, coneguda també pel seu incipit literari “A vint-cinc de desembre”, és un exemple de melodia local, anònima, que s’ha convertit en una nadala universal cantada en diversos idiomes.

La trobem en la majoria de cançoners de la segona meitat del segle XX i enregistrada per corals i orfeons de Catalunya i de l’Estat Espanyol, i per cors internacionals a Anglaterra i Estats Units.

Cal destacar la catalanitat de la cançó pel refrany que dona títol a la cançó “*Fum, fum, fum*” —amb un significat que desconeixem i, per tant, sense traducció en altres idiomes—. Segons diverses hipòtesis pot ser un mot extret de l’imaginari per ser fàcil de pronunciar i que s’adapta al ritme de la melodia, referir-se literalment al “fum” del foc, al voltant del qual es reuneix la gent per parlar i cantar durant el fred de desembre o, senzillament, a manera d’imitació del so d’un timbal.

La música

Es tracta d’una melodia alegre i ritmada, en tempo *Moderato*, de 16 compassos. Majoritàriament està en tonalitat de La menor, en compàs binari, a excepció del penúltim que està en compàs ternari, i amb un refrany interior que es repeteix al final de cada estrofa, que diu la paraula “fum” tres vegades.

El text

Les estrofes expliquen el fet del naixement de Jesús en una establia i la relació amb els pastors que el van a adorar, i amb la descripció, també, de menges (botifarres, llonganisses, torrons, vi blanc... segons les versions). Es tracta, doncs, d’un text explicatiu i, a la vegada, domèstic, rural, simpàtic i popular.

En la majoria de cançoners el text és de cinc estrofes:

- 1.- A vint-i-cinc de desembre, *fum, fum, fum* (bis)
Ha nascut un minyonet ros i blanquet, ros i blanquet
fill de la verge Maria, és nat en una establia. *fum, fum, fum*
- 2.- Aquí dalt de la muntanya *fum, fum, fum* (bis)
Si n’hi ha uns pastorets abrigadets, abrigadets
amb la pell i la samarra menjant ous i botifarra. *fum, fum, fum*
- 3.—Qui dirà més gran mentida? *fum, fum, fum* (bis)
ja respon el majoral amb gran cabal, amb gran cabal:
—Jo faré deu mil camades amb un salt totes plegades—. *fum, fum, fum*
- 4.- A vint-i-cinc de desembre *fum, fum, fum* (bis)
És el dia de Nadal molt principal, molt principal
quan eixirem de Matines farem bones restolines. *fum, fum, fum*
- 5.-Déu nos dó unes santes festes! *fum, fum, fum* (bis)
Faci fred, faci calor serà el millor, serà el millor
de Jesús fer gran memòria, perquè ens vulgui dalt la Glòria.
fum, fum, fum
En altres versions es canvien algunes paraules (sense variar

Fum, fum, fum

"FUM, FUM, FUM"

Traditional Catalan Christmas carol

Lyrics in Catalan
and in English

Arrangement by Glòria Ballús i Casòliva

el significat) o s'hi afegeix noves estrofes que amplien l'explicació o introdueixen onomatopeies:

a. Més val ser pastor que sastre *fum, fum, fum* (bis)

Lo sastre fa “xic, xic, crac” i jo “ric, rac, ric, rac, ric, rac”.

Quan me miro les estrelles valga'm Deu que meravelles !
fum, fum, fum

b. Ninyo, porta la botella *fum, fum, fum* (bis)

Del bon vi blanc que fa “clinc, clanc”, que fa “clinc, clanc”
amb gran desig l'esperara per
passar-ne la vetllada. *fum, fum, fum*

c. Botifarres les que pengen
fum, fum, fum (bis)

Prou sé jo qui les ne trau, a mi me plau, a mi me plau
lo vi blanc de la padrina; jo lo prenc per medecina. *fum, fum, fum*

d. Nit enllà el sol els desperta
fum, fum, fum (bis)

Veuen l'àngel resplendent que els va dient, que els va dient:
Ara és nat a l'establia Déu infant fill de Maria. *fum, fum, fum*

e. I al migdia tots a taula *fum, fum, fum* (bis)

Que el dinar més bo de l'any, ens dóna afany, ens dóna afany.

De torrons, tothom s'enfita prò el vi bo ja ens ressuscita. *fum, fum, fum*

f. Ja va respondre'n En Diego
fum, fum, fum (bis)

—Bé t'enganyes per meitat, tu, escarbat, tu, escarbat
Que tu sempre, per fingir-te jo mentida tinc que dir-te. *fum, fum, fum*

Aquesta nadala també es canta en castellà, i el text més

generalitzat és de tres estrofes:

Veinticinco de Diciembre. *fum, fum, fum* (bis)

Un niño muy bonito, ha nacido en un portal,
con su carita de rosa, parece una flor hermosa. *fum, fum, fum*.

Venid, venid pastorillos, *fum, fum, fum*. (bis)
venid con la pandereta y castañuelas al portal,
a adorar al rey del cielo que ha amanecido en el suelo. *fum, fum, fum*.

Desde el cielo está mirando. *fum, fum, fum*. (bis)
a la Tierra alucinante que relumbra con su luz,
y la paz del firmamento, celebrando el nacimiento de Jesús. *fum, fum, fum*.
Encara que el tenor Alfredo Kraus la canta amb un altre

text:

En un día de diciembre. *fum, fum,*

fum (bis)

Como un sol nació Jesús radiando luz, radiando luz.
De María era hijo, un estable fue su cuna. *fum, fum, fum*

Quin és el seu origen?

En les cançons amb música i text anònims és difícil concretar quan es canta per primera vegada, qui la canta, en quin indret sorgeix o per quina finalitat es canta.

Segons Josep Romeu, i d'altres que han anotat la mateixa opinió, la melodia apareix en un manuscrit de finals del segle XVIII. Segurament es refereix a l'Invitatori de Nadal *Christus natus est nobis*, a vuit veus, encara que després d'haver-lo

consultat es fa difícil concretar que es tracti de la mateixa melodia.

Realment, la primera notícia que tenim de la cançó *Fum, fum, fum* és una transcripció de Joaquim Pecanins i Fàbregas, que va publicar el diari *La Veu de Catalunya* (24.07.1904). Aquesta, doncs, és la primera vegada que trobem anotada la partitura.

A començaments segle xx, Pecanins va recollir nombroses cançons del seu poble natal Prats de Lluçanès, i entre elles la cançó *Fum, fum, fum*, que formà part de la primera recollida que va presentar amb el nom de *Recull de Cançons populars* en el concurs de la I *Festa de la Música Catalana* que organitzava l'Orfeó Català, que es va celebrar en el *Teatro Novedades*, de Barcelona, presidida pel prestigiós musicòleg Felip Pedrell, l'any 1904.

El jurat format per eminents músics, com Felip Pedrell, Josep Garcia Robles, Antoni Nicolau, Eusebi Daniel i Lluís Millet, li atorgà el premi que concedí el *Centre Excursionista de Catalunya*.

De seguida —i possiblement degut a l'èxit obtingut—, es va publicar en el *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (1905), a la *Revista Musical Catalana* (1907) i a la revista *Il·lustració Catalana* (11.06.1916).

Joan Amades també la recull a Prats de Lluçanès, l'any 1931, cantada per mossèn Joan Antic, i la inclou en el seu *Cançoner*, i en el *Costumari Català* on concreta que ha estat recollida per Joaquim Pecanins.

Així de la mateixa població berguedana —Prats de Lluçanès— són les dues versions recollides pels dos folkloristes: Joaquim Pecanins i Joan Amades.

Quines versions tenim?

Nombrosos compositors han fet versions, harmonitzacions i/o arranjaments de la cançó per ser cantada o per ser interpretada amb variats instruments fins l'actualitat. De les manuscrites o editades, en destaco les més representatives o singulars:

La primera harmonització, de començament segle XX, és de Joan Lamote de Grignon, mestre que havia estat de Joaquim Pecanins, que fou interpretada per l'Orfeó Manresà i el Orfeó Català. La segona en el temps és la de Francesc Pujol, estrenada per l'Orfeó Manresà —dirigit llavors per Manuel Jovés Torres— (24.11.1907), en el Teatre Conservatori de Manresa. Aquesta versió també la cantà l'Orfeó Català en diversos concerts, i fins i tot la varen enregistrar, l'any 1943, per "La Voz de su Amo".

La versió d'Aureli Capmany en el Cançoner popular (amb el núm. 96 i la il·lustració del dibuixant Pere Torné i Esquius), explica:

Essent la tonada a propòsit pera cantar-la a chor a unissò, ab acompanyament d'instruments de percussió, havia d'obtenir un gran èxit y per tant, com hem dit, devia ésser molt popular".

De les versions per ser cantada, cal destacar la d'Adrián Esquerrá Codina (per a veu i piano amb text en castellà i en català) (editada el 1917); l'arranjament de Joan Casas cantada per la Polifònica de Puig-reig (enregistrada el 1999); i l'harmonització de J. Mas i A. Miralbell cantada per Supernadales 2, del Club Super 3 de TV3, el 2002.

Ben singulars són les versions instrumentals del frare caputxí Robert de la Riba que la va incloure en la seva Rapsòdia natalenca (per a orgue) (1947); la de Tomàs Gil i Membrado Glossa del fum, fum, fum (per a cobla), enregistrada per

la cobla La Principal de la Bisbal (1996), i l'adaptació de Santi Arisa i Emilio Ruiz com a "sardanova", amb el grup Lakatans i la cobla Montgrins (2006).

També ha format part del repertori de cantants de prestigi, com la del tenor Alfredo Kraus, amb l'orquestra de Cambra de Bratislava (en castellà); i de grups anglesos i americans dels segles XX i XXI.

De les versions cantades en anglès, tenen especial interès la del Jubilate Ensemble Christ United Methodist Church College Station, de Texas (a quatre veus i acompanyament d'instruments, amb uns intermedis de flauta travessera); la de la London Philharmonic Orchestra; la del compositor de pel·lícules John Towner Williams (per a cor mixt, piano i orgue o acompanyament orquestral) en A Symphony of Carols [Simfonia de Nades]; i la de Mack Wilberg cantada pel Mormon Tabernacle Choir.

I en format instrumental, la del grup Mannheim Steamroller, amb arranjament de Fevin McKenge (per a 4 euphoniums [bombardí] i 3 tubes), a la University Memphis Chapter i International Tuba Euphonium Association; la de Michael Ware (a quatre mans i la partitura està lligada amb la cançó Pat-a-Pan, nadala d'origen francès); i la de Richard Gipson (totalment per instruments de percussió) interpretada per Percussion Ensembla (editada per C.alan Publications, 1990).

Pel seu contingut pedagògic, cal referir-nos a la versió de Karl Orff, amb el seu mètode per instruments de percussió: Singstimme und Sopraflöte, Altflöten, Xylophon, Pauken i Bass, amb el text en català i en alemany.

Conclusions

Fins aquí s'ha pogut comprovar que una melodia que es cantava en les Matines de Nadal, en un poblet de la Catalunya interior —Prats de Lluçanès—, ha esdevingut universal i totalment vigent en l'actualitat.

El fum, fum, fum és una cançó viva en versió cantada i en versió instrumental durant el cicle nadalenc que, a més de ser freqüent a les cases i a les escoles, forma part del repertori coral i de grups instrumentals.

El seu ritme alegre i una melodia fàcil de memoritzar, ha fet que tant compositors com directors de tots els temps la trobessin i la troben adient per fer-ne versions, segons el seu estil i segons cada formació, i la incorporen en el seu repertori.

Tot això em condueix a afirmar que Fum, fum, fum, una cançó anònima i local, que forma part per mèrits propis del patrimoni musical català, ha esdevingut universal.

Bibliografia

- . *Cançons Populares Catalanes*, segona sèrie. Biblioteca Popular de L'Avenç, 1909, pp. 100-101
- . *Cançons Populares de Catalunya*, segona sèrie. Barcelona, Bonavia, 1924, p. 27
- . REIXACH, Roser: "Fum, fum, fum", *Caramella*, 20 (gener-juny, 2009).

Il presepe, segno di contraddizione

Prof. Massimo Introvigne

Ponència del XX Congr s Internacional Bergamo 2016

Il presepe, segno di contraddizione
Massimo Introvigne

Per una parte della cultura moderna, il presepe   diventato segno di contraddizione. La sua presenza in luoghi pubblici   attaccata come contraria alla laicit , mentre la sua rivisitazione da parte di artisti contemporanei spesso scandalizza i cristiani.

La relazione affronta tre aspetti: (1) alcuni casi giudiziari in cui la presenza del presepe   stata contestata; (2) le reazioni sociali a questi casi; (3) la rilettura del presepe da parte di artisti contemporanei e il suo contesto sociale.

Almeno dagli anni 1970 gruppi di liberi pensatori e altri ostili al cristianesimo contestano nei tribunali di diversi Paesi del mondo la presenza di presepi in luoghi pubblici, che violerebbe il principio di laicit  e sarebbe discriminatoria nei confronti di religioni diverse. Negli Stati Uniti, la Corte Suprema si era inizialmente pronunciata a favore del presepe nel caso *Lynch v. Donnelly* deciso il 5 marzo 1984. In questo caso la citt  di Pawtucket, nel Rhode Island, esponeva durante le feste natalizie in uno spazio pubblico all'interno dell'area commerciale un presepe insieme ad altri simboli tradizionali del Natale. Il tribunale locale e la corte d'appello federale competente per territorio avevano ingiunto al comune di Pawtucket di rimuovere il presepe. La Corte Suprema, per , ribalt  questa giurisprudenza di merito, osservando che il

presepe – esposto insieme ad altri simboli non religiosi – costituiva una “rappresentazione passiva” della religione, richiamava valori universali e non svolgeva una funzione proselitistica a favore di una specifica religione. La logica della sentenza del 1984   la stessa di quella seguita nel caso *Lautsi* dalla Grande Camera della Corte Europea dei Diritti dell'Uomo il 18 marzo 2011 quando, in grado di appello e rovesciando una sentenza di primo grado della stessa Corte, decret  che l'esposizione del crocifisso nelle aule scolastiche italiane, in quanto appunto “rappresentazione passiva”, non viola il principio di laicit .

Negli Stati Uniti, per , gli sviluppi sono stati diversi. Inizialmente i tribunali hanno adottato il cosiddetto “criterio della renna”: se oltre al presepe sono esposti nello stesso contesto simboli non religiosi, per esempio Babbo Natale con le sue renne, non c'  violazione del principio costituzionale di laicit . Il 3 luglio 1989, nel caso *County of Allegheny v. American Civil Liberties Union*, la Corte Suprema si   espressa su un caso relativo a una grande citt , Pittsburgh. La citt  esponeva un presepe, di sua propriet , all'ingresso del tribunale locale (da solo), e davanti all'attigua sede del municipio e della contea una Menorah intesa a celebrare la festa ebraica di Hanukkah, di propriet  del movimento hassidico ebraico dei Lubavitcher, insieme a un albero di Natale e a un segnale con la parola “Libert ”. Decidendo in via definitiva una causa promossa

dall'organizzazione laicista ACLU (American Civil Liberties Union), la Corte a Suprema stabil  che in questo caso la presenza del presepe da solo di fronte al tribunale violava il principio di laicit , mentre la triplice combinazione fra Menorah, albero di Natale e segnale celebrativo della libert  di fronte al municipio poteva essere tollerata, nonostante il significato religioso della Menorah. Il presepe fu dunque rimosso.

La sentenza *Allegheny* del 1989 controlla ancora la giurisprudenza americana sul presepe. Pu  essere esposto da privati in pubblico, ma non da enti pubblici a meno che questo avvenga in un contesto pluralistico, e il presepe coesista con simboli di altre religioni e non religiosi. Di fatto, molti comuni e altri enti pubblici hanno rimosso i loro presepi, timorosi di diventare parte di vicende giudiziarie lunghe e costose. In queste vicende dal 2013   emerso come protagonista The Satanic Temple, creato da Douglas Mesner, che usa lo pseudonimo Lucien Greaves. Bench  si presenti come satanista, in realt  Greaves   un attivista ateo che non crede n  a Dio n  al diavolo. Greaves ha fatto realizzare e ha presentato al pubblico con notevole pubblicit  dei “presepi satanici”, gruppi statuari che rappresentano il diavolo.

Federació Catalana de
Pessebristes

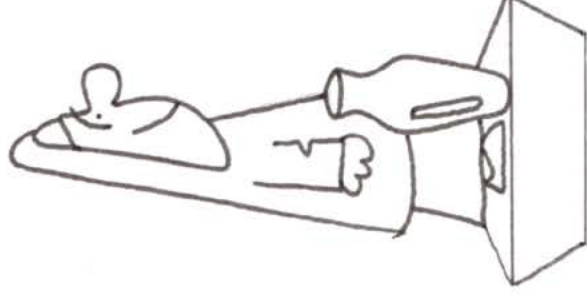
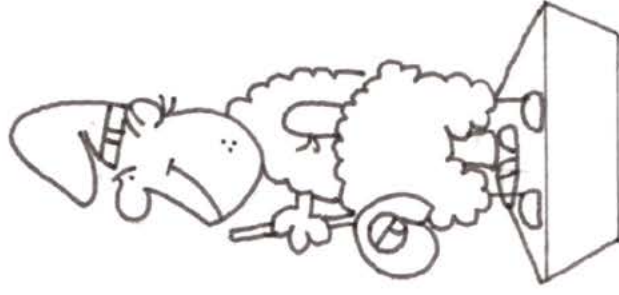
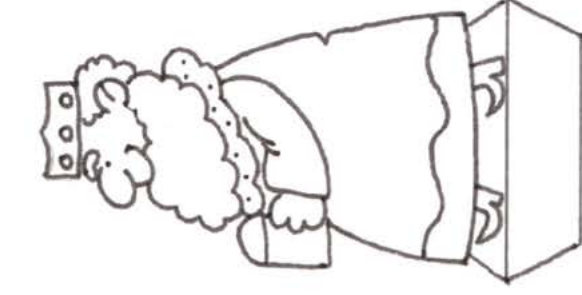
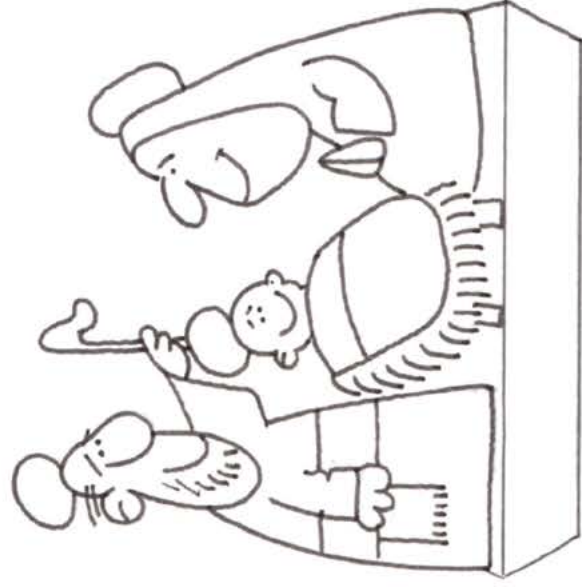
**Nadal
2017**

www.pessebrescat.cat

Descarregueu-vos

l'App
del
pessebrisme
català

Eduard Torres i Crusat "Sr. Edi" (Terrassa 1944) Ninotaire. Dibuixa acudits al Diari de Terrassa i a la Gaseteta de Matadepera. Ha publicat llibres de dibuixos, "Òndia, quants ximples", "10 anys d'Edioteses", "Edi gran reserva" i "40 anys d'Edictadura". Dibuixa amb caricatures tots els músics que participen en cada edició del Festival de Jazz de Terrassa. En té més de 800 dibuixats i signats.

Dovunque ci siano in luoghi pubblici simboli cristiani, compresi i presepi, Greaves promuove cause chiedendo che siano esposte anche le sue statue di Satana in nome del principio di uguaglianza fra le religioni. In nessuna delle cause del Satanic Temple i giudici hanno ordinato di esporre le statue del diavolo, ma non è questo il vero scopo di Greaves. L'attivista è ben contento quando i tribunali ordinano la rimozione dei presepi e degli altri simboli cristiani, anziché la loro coesistenza con raffigurazioni demoniache.

L'altro Paese dove le battaglie giudiziarie sul presepe sono diventate frequenti e continue è la Francia. Qui, associazioni laiciste come quelle del Libero Pensiero negli ultimi anni hanno chiesto spesso la rimozione di presepi esposti da enti pubblici, anche quando questi corrispondono a tradizioni centenarie. Per la prima volta nel 2010 un tribunale francese, quello amministrativo di Amiens, ordina la rimozione di un presepe allestito dal comune di Montiers. Nel 2014 la controversia diventa un caso nazionale quando

il giudice amministrativo di Nantes ordina la rimozione di un presepe dalla sede del Consiglio Generale della Vandea, e negli stessi giorni il prefetto dell'Hérault ingiunge al sindaco di Béziers, Robert Ménard, eletto in una lista civica sostenuta dal Front National, di rimuovere il presepe installato in comune. Ménard rifiuta, e il tribunale amministrativo di Montpellier gli dà ragione, mentre nel 2015 la decisione di Nantes è rovesciata dal tribunale amministrativo d'appello. Di fronte all'atteggiamento di molti sindaci che, solidali con Ménard, espongono a loro volta presepi, e a sondaggi che mostrano come il 71% dei francesi sia favorevole all'esposizione pubblica del presepe da parte di enti pubblici a Natale, il governo si rifiuta di emanare direttive nazionali sul punto.

Un aspetto particolare di queste controversie è la loro politicizzazione. A favore dei presepi si schierano negli Stati Uniti le fondazioni conservatrici e in Francia il Front National di Marine Le Pen, i cui dirigenti spesso non sono cattolici praticanti e hanno

posizioni distanti dalla Chiesa su diversi temi. Si è visto qualche cosa di simile anche in Italia. Quando dirigenti scolastici hanno rimosso i presepi dalle loro scuole – con il pretesto di non offendere gli alunni di fede islamica, il che ha prontamente indotto autorevoli esponenti musulmani a precisare che l'Islam non ha nulla contro il Natale – esponenti politici hanno cercato di “indossare” la difesa del presepe, giocandola in una chiave anti-immigrazione. Paradossalmente: perché la logica che vuole vietare il presepe è la stessa che vieta il velo delle donne o il burkini sulle spiagge come simboli religiosi, provvedimenti cui invece questi esponenti politici sono favorevoli. Molti vescovi cattolici preferiscono tenere un basso profilo sulle guerre dei presepi proprio per evitare di essere coinvolti in queste forme di strumentalizzazione. Esse corrispondono a quanto ha sostenuto in un celebrato articolo sugli oppositori di Papa Francesco il saggista Jean-Claude Guillebaud. Le varie Marine Le Pen, secondo Guillebaud, hanno un atteggiamento simile a quello di Charles Maurras (1868-1952),

il fondatore del movimento di destra Action Française. Maurras, personalmente agnostico, lodava e difendeva la Chiesa come baluardo di un certo ordine sociale. Con Papa Francesco, però – e per la verità molto prima di lui –, queste posizioni patiscono un corto circuito. Se la Chiesa si rifiuta di sostenere una certa visione conservatrice dell'ordine sociale, ci si ribella contro la Chiesa. Lo stesso sindaco Ménard che ha difeso con tanto vigore il suo presepio, fa notare Guillebaud, ha attaccato il Papa in toni violenti per le sue posizioni dialoganti con i musulmani. Strani cristiani, che concepiscono la religione come mero *instrumentum regni*, e strane difese del presepio, che ne fanno un vessillo politico e non ne intendono il vero significato.

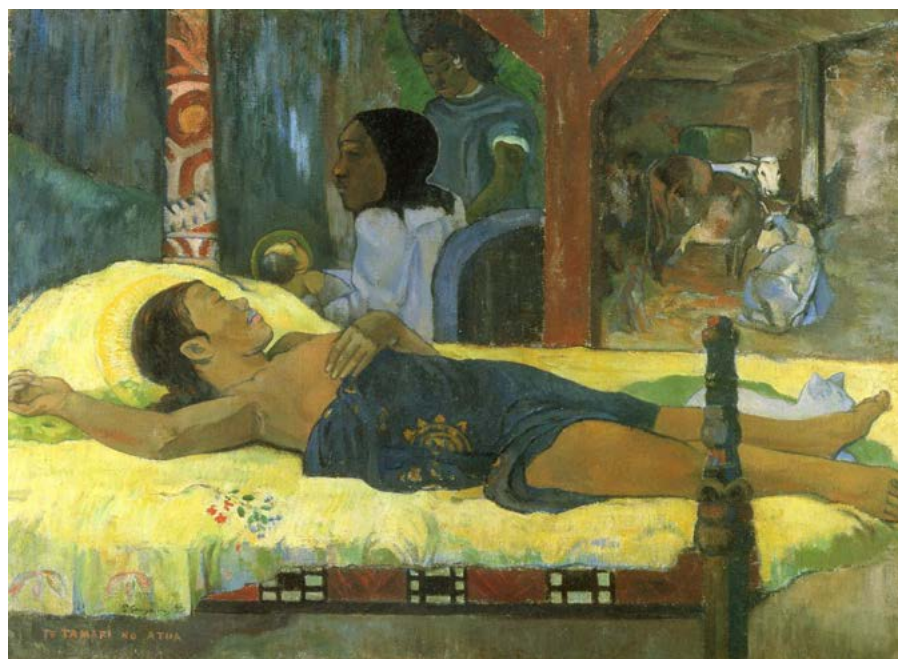
Nel pieno delle guerre dei presepi, nel dicembre 2014, *Charlie-Hebdo* ha pubblicato una delle sue copertine che lo rendono impopolare presso i cristiani non meno che presso i musulmani. Charb (1967-2015), uno dei vignettisti assassinati da estremisti ultra-fondamentalisti islamici nel 2015, ha raffigurato il bambino Gesù in un gabinetto pubblico mentre esclama “Sì ai presepi nei luoghi pubblici!”. Non rientrano forse anche questi gabinetti tra i luoghi pubblici?

Ferma – non ci sarebbe neanche bisogno di precisarlo – la condanna degli assassini che hanno ucciso Charb e i suoi colleghi, questa vignetta ci introduce al terzo tema che intendo trattare. La vignetta di Charb a mio avviso va oltre i limiti del buon gusto. Ma lo stesso discorso non vale per altre raffigurazioni non convenzionali della Natività e del presepe che l'arte moderna e contemporanea ci propone. Il discorso è complesso. Non è del tutto vero che gli artisti moderni e contemporanei si disinteressino di Gesù Cristo. Le opere del vescovo anglicano e critico d'arte Richard Harries ci convincono piuttosto del contrario. È vero però che si accostano a Gesù Cristo in modo spesso non convenzionale. Ma non necessariamente ostile, anche se i presepi moderni sono molto lontani dall'arte di un'epoca cristiana e sono figli di un'estetica post-secolare. La

da pseudo-cattolicesimi di tipo, direbbe Guillebaud, maurrassiano. La risposta dev'essere una narrativa articolata, che mostri come il presepe – in modo diverso rispetto a un'epoca di cristianità – mantiene la sua rilevanza di simbolo ampiamente condiviso. L'arte moderna e contemporanea, se si ha la pazienza di comprenderla e dialogare con lei, può diventare una risorsa, non un problema, per la costruzione di questa narrativa. Non è certamente possibile in questa sede una rassegna di presepi proposti dall'arte moderna. Mi limito dunque a dieci esempi, certo scelti in buona parte secondo le mie inclinazioni personali.

Il primo dipinto è *Te Tamari no Atua, in polinesiano* “La nascita di Gesù Cristo figlio di Dio”, realizzato nel 1896 da Paul Gaguin (1848-1903). Si tratta senza dubbio del presepe cristiano, come mostra la mangiatoia sullo sfondo, ma

mia tesi è che le due problematiche – guerre dei presepi e presenza del presepe nell'arte moderna – sono collegate. Di fronte al presepe fatto oggetto di attacchi e segno di contraddizione non basta una posizione puramente difensiva, che rischia di essere strumentalizzata

altrettanto evidente è il contesto polinesiano. Oggi i presepi etnici sono comuni e perfino dozzinali, ma non era così nel 1896. Gaguin ha scritto sulla religione in modo critico ed è stato certamente contagiato da un certo ambiente anticlericale francese. Non manca di includere

nel dipinto un palo che allude alla religiosità locale non cristiana, e qualche critico ha visto nella madre polinesiana un'ennesima allusione alla sessualità libera degli indigeni che tanto affascinava il pittore. Ma per altri versi la sacralità della scena e il rispetto di Gauguin per la storia cristiana del presepe non sono a loro volta difficili da percepire.

La natività di Marc Chagall (1887-1985) risale al 1941 e può essere considerata un presepe ebraico. Chagall, pittore prediletto da Benedetto XVI e da Papa Francesco, è affascinato dalla figura di Gesù Cristo ma rimane un ebreo ortodosso. Qui vediamo in verità la nascita di un profeta ebraico, con la compresenza di allusioni ebraiche e cristiane, e di un profeta destinato a portare su di sé tutte le sofferenze d'Israele. In Chagall non c'è natività senza crocefissione, così come non c'è crocefissione senza un accenno alle sofferenze del popolo ebraico nella storia.

Natività del pittore surrealista cubano Wilfredo Lam (1902-1982) ci porta ancora più lontano dal cristianesimo. In questo quadro del 1947 appaiono l'influenza di Pablo Picasso (1902-1982) e l'interesse di Lam per la magia. In quegli anni Lam s'interessa al culto afro-cubano detto Santeria. I personaggi del racconto biblico sono trasposti nel linguaggio della Santeria. L'uccello in alto allude anche allo Spirito Santo, la Madonna è la donna-cavallo del rito afro-cubano e il bambino è un uovo da cui nasce un serpente. Lam è certamente lontano dal cristianesimo, ma il titolo *Natività* non è causale. L'artista sa bene che la Santeria è l'incontro fra l'antica religiosità africana portata nelle Americhe dagli schiavi e il cristianesimo e che ogni simbolo qui è inclusivo, e pagano e cristiano.

Il presepe di Edward Kienholtz (1927-1994) *Nativity* del 1961 è esposto nella mostra dell'artista attualmente in corso alla Fondazione Prada a Milano ed è considerata una delle opere decisive nella sua carriera. Artista difficile da classificare, tra pop e arte povera, Kienholtz lavorava con materiali di scarto e voleva disturbare e scuotere, attirando l'attenzione sul lato oscuro della modernità e senza dubbio anche della religione. Nello stesso tempo, possiamo vedere in quest'opera anche un grido angosciato che c'invita a salvare il presepe dalla corruzione e dall'oblio che rischiano di sommergerlo.

Epiphany I (1996), che sembra una fotografia ma in realtà è un dipinto, è una delle opere più famose dell'artista austriaco di grande successo Gottfried Helnwein. Si tratta di una provocazione. I Magi sono ufficiali nazisti e il Bambino assomiglia a un piccolo Adolf Hitler (1889-1945), mentre la Madonna è una ragazza ebrea. Helnwein, beninteso, non ha nessuna simpatia per il nazismo. In questo quadro denuncia l'incapacità della società tedesca e austriaca di chiudere i conti con il periodo nazista, conti che coinvolgono anche atteggiamenti ambigui rispetto al nazismo delle Chiese cristiane. Saltiamo al 2009 e a un'iniziativa

del quotidiano britannico *The Guardian*, che ha chiesto ad artisti contemporanei di proporre il loro presepe. John Squire è noto agli appassionati di musica per essere stato il chitarrista degli Stone Roses, ma negli ultimi anni si è dedicato principalmente all'arte. Qui la Madonna e il bambino sono in un presepe di cartone industriale che tuttavia tramite l'abito della Vergine mantiene un radicamento nell'iconografia tradizionale. E il fatto che i due personaggi principali dell'Incarnazione debbano essere fotografati mentre infilano la testa in un buco del cartone dà il senso del loro inserimento in un grande progetto divino preparato da sempre.

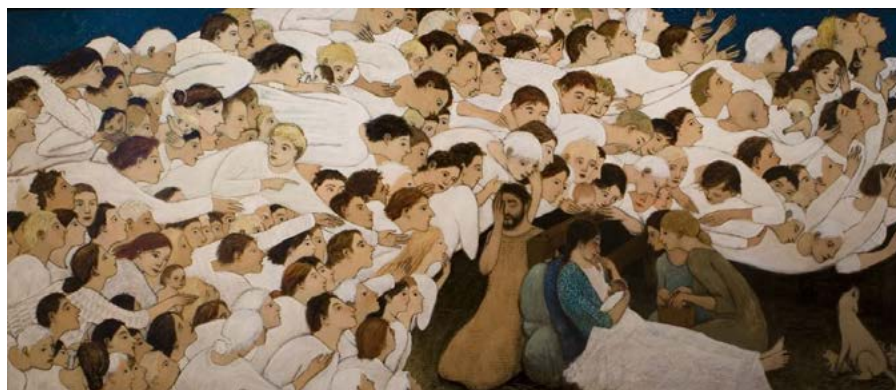
Erode” e che “Una senzatetto è stata arrestata dopo aver partorito a una fermata dell’autobus”. In questo presepe, che forse non dispiacerebbe a Papa Francesco, all’immagine della Madonna senzatetto fa da contrasto il consumismo del manifesto che reclamizza un anello con diamante con lo slogan “Lei merita qualche cosa di speciale per questo Natale”.

L’artista britannica Susan Eyre con le scatole *La barretta delle meraviglie* e *Portando doni* (2010) presenta il contrasto fra immagini tradizionali del presepe e passanti londinesi nel periodo natalizio. Il suo sguardo è dichiaratamente pessimistico: il rituale del Natale declina, il consumismo ci fa passare a lato del presepe dimenticando l’essenziale.

Un presepe del 2014, una delle installazioni che l’artista americano John Zachary prepara ogni anno a Natale per la chiesa metodista di Claremont in California. Qui la Madonna è una senzatetto che dà alla luce il Bambino a una fermata dell’autobus. L’installazione è completata da giornali dai cui titoli si ricava che “Un’epidemia di senzatetto colpisce Betlemme: il tasso di povertà alle stelle sotto

Natività del pittore mormone Brian Kershnik (2015) ci riporta per un momento a un contesto neo-figurativo, ma fortemente influenzato dalla religione dell'artista. I mormoni hanno un grande senso della continuità fra le generazioni – i viventi possono essere battezzati per conto e a beneficio degli antenati defunti – e le barriere fra gli angeli e gli uomini talora sembrano venire meno. Così in questo gigantesco dipinto gli angeli, a detta dello stesso artista, rappresentano anche le generazioni che continuano nella storia fra il passato e il futuro, un'immensa famiglia che fa da cornice a un presepe dove gli animali più presenti nella vita familiare americana, i cani, sostituiscono il bue e l'asinello.

Concludo con un'installazione che ha fatto scandalo, ma per cui confesso una certa simpatia. È un'opera dell'artista francese Émilie Voirin, esposta nella cattedrale londinese di Southwark per il Natale del 2014. In questo Presepe minimalista i personaggi tradizionali ci sono tutti, ma ciascuno è rappresentato da un semplice blocco di legno con il suo nome. La presenza di un'opera così aggressivamente moderna nell'antica cattedrale dove fu celebrato il funerale di William Shakespeare (1564-1616) non poteva non suscitare polemiche.

E tuttavia il messaggio della Voirin è forse il più rilevante di tutti. È la risposta, non politica, alle polemiche sui presepi. La Natività minimalista grida al mondo che il presepe è universale. Come sono Maria, Giuseppe, il Bambino, il bue, l'asinello, i Magi, l'angelo? Sono giovani, vecchi, bianchi, neri, antichi, moderni? Sono diventati simboli così universali da poter essere rappresentati senza nessuna precisazione. Ciascuno può dare a quei blocchi di legno il contenuto che preferisce e immagina, ma il nome resta, e l'essenziale della storia non cambia.

El retaule de Palau-solità

Francesca Español Bertran

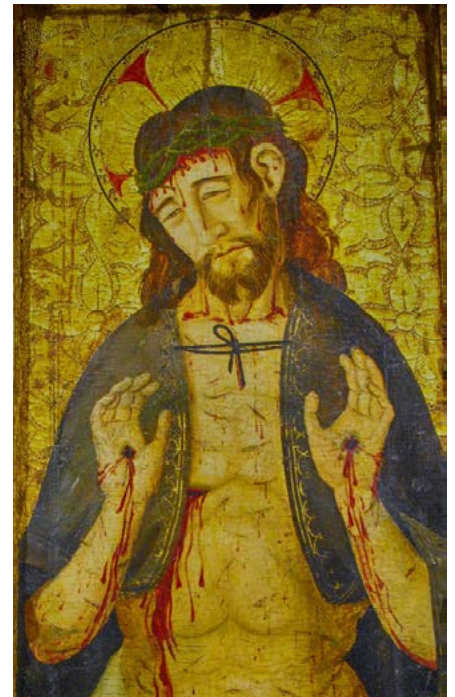
Dra. en Geografia i Història a la Universitat de Barcelona

Sant Pau

Sant Pere

Crist Jutge

Consagrada el 14 de novembre de l'any 1122, la fàbrica de l'església de Santa Maria de Palau-solità atesta les modificacions derivades del seu dilatat us litúrgic i també ho fa el mobiliari que es custodia al seu interior, particularment el retaule dedicat a la Mare de Déu que data dels anys inicials del segle XVI. L'edifici romànic constaria d'una sola nau capçada amb un absis semicircular, l'agençament del qual podria haver comprès, originàriament, un frontal pintat adossat a l'altar major i, com s'esdevé amb altres edificis contemporanis, (Polinyà, Sescorts...), potser també el desplegament d'un cicle iconogràfic als seus murs interiors. D'acord amb les dades documentals conegudes, aquesta ordinació

degué sobreviure fins que els feligresos van poder incorporar al principal espai litúrgic les novetats introduïdes durant els segles del gòtic. El retaule pintat o esculpit sorgeix aleshores i, a Catalunya, els testimonis més antics daten dels anys inicials del Tres-cents. Que a Palau-solità n'hi va haver d'anteriors al que avui perviu a la capella major ho testimonia la notícia referida a un incendi que es va declarar l'any 1506 i que els destruï, moment a partir del qual els visitadors pastorals recomanen fer-ne un de nou per l'àmbit principal de l'església. La primera referència correspon a l'any 1511, la segona al 1513. Aquest retard (més de set anys, pel cap baix) a l'hora de fer efectiva l'ordre del representant episcopal, és comuna en parròquies

de recursos econòmics limitats. Com que la visita de l'any 1519 ja avalua com a decorós l'estat de l'altar major, s'ha deduït que el nou retaule ja era al seu lloc aleshores.

Des de llavors ha passat per enrenous que són comuns al mobiliari litúrgic, especialment els canvis d'emplaçament. Durant la Guerra Civil va ser traslladat a París on va formar part de l'exposició organitzada sobre la pintura catalana. De retorn a la parròquia al 1940, va quedar instal·lat en un espai secundari fins la dècada del seixanta, moment en què va ser restituït a l'altar major. La seva iconografia, dimensions i un element de la seva estructura, confirmen la seva correspondència amb aquest espai, el més eminent

subsidiari: l'indret per custodiar els vasos i els induments litúrgics. Tornant al retaule, la dedicació mariana de l'església de Palau-solità justifica la iconografia desplegada a les taules principals. De dalt a baix i d'esquerra a dreta: Anunciació, Nativitat, Epifania, Resurrecció, Ascensió i Pentecosta. Si considerem que el moble té com a titular a la Mare de Déu, que el presideix a través d'una efígie esculpida situada a la fornícula central, la iconografia que es mostra a través de les diverses taules es correspon amb els Set Goigs de Maria, una devoció molt popular durant la baixa edat mitjana, i més enllà, que subratllava els moments goijosos de la biografia de Maria. Complementen el discurs iconogràfic les dues escenes que a la predel·la flanquegen el sagrari (el Prendiment i el Camí al Calvari) i la Crucifixió que ocupa l'espina del moble. A les portes que obrien a la conca absidal/sagristia hi figuren Pere i Pau i, a banda i banda de la imatge titular, quatre figuretes que es corresponen amb devocions d'especial ressò entre els feligresos.

És significativa la presència de Sant Sebastià, un dels al·liats més reputats aleshores contra la temuda pesta.

Iconogràficament el moble és del tot coherent amb l'indret que ocupa i exhibeix detalls que subratllen l'adequació de certs episodis a l'espai que se'n va reservar dins el conjunt. És el cas, per exemple, del bancal. Ostenta el sagrari a la zona central, flanquejat per dues escenes de la Passió de Crist. L'armari eucarístic mostra a les cares exteriors les figures de Maria i Joan, de mig cos, a l'esquerra i a la dreta de la porta central. Aquesta, com s'acostuma en època gòtica, està presidida pel que genèricament podríem interpretar com un "Baró de Dolors", un tema que exposa la figura de Crist amb els estralls que la Passió ha deixat sobre el seu cos (les ferides dels claus, de la llança, de la corona...). Habitualment a Crist se'l mostra mort, amb els ulls tancats i el braços creuats a la part baixa del tors per tal de fer visibles les ferides provocades pels claus, a

Mare de Déu Dolorosa

de l'església. La seva predel·la incorpora al bell mig el sagrari per custodiar la reserva eucarística. Aquest armari que adopta diverses faïçons a Occident, sorgeix a Catalunya en època gòtica (durant la primera meitat del segle XIV) i només l'inclouen els retaules principals, es tracti de projectes pintats o esculpits.

El que estudiem consta de tres carrers, més un bancal amb el referit sagrari i unes portes contigües que donaven accés a la part posterior de l'absis que, com en altres llocs, degué funcionar com a sagristia. Recordem que quan el retaule s'instal·la dins d'un absis deixa sense ús la zona semicircular extrema i va ser molt comú reconvertir-la en un espai

Epifania

Naixement

Ascensió de Crist

les mans. Usualment només porta cobert el baix ventre amb el perizoni. En altres imatges, menys freqüents, pot asseylar aquestes ferides establint un diàleg amb el fidel al qual la imatge busca commoure.

A Palau-solità, a diferència d'aquesta versió més comuna, els braços de Crist estan elevats per tal de mostrar el palmell de la mà i les seves ferides i, a banda del perizoni, un mantell li cobreix les espatlles. No és un Crist mort. Aquestes particularitats es corresponen amb les privatives d'un Crist del Judici Final. Ha usurpat la topografia del "Baró de Dolors" dins el retaule, però iconogràficament va més enllà i aquest tret no està mancat d'interès. Recordem que el sagrari servia per a custodiar decorosament la reserva eucarística entre consagracions, la qual cosa permetia auxiliar al moribund amb el viatic. A Palau-solità, l'armari que aixopluga l'Eucarística, es a dir el Crist resucitat, s'identifica mitjançant una efígie que evoca els seus patiments per tal que s'acompleixi la redempció de la humanitat, alhora el seu triomf sobre la mort, ja que Crist està viu i, també, el seu paper durant el Judici Final. Indubtablement, la pluralitat semàntica de la imatge tradueix amb molta eficiència el que encarna la Sagrada Forma.

El retaule es va instal·lar al seu lloc entre 1513 i el 1519. S'ignora quan es va encarregar, o quan o bé on es va executar, però aquest marge cronològic justifica la coexistència dins el moble de trets baixmedievals amb elements privatis del renaixement. Són de tradició gòtica, per exemple, l'estructura general, els dosserets situats a la zona alta i el repertori ornamental emprat en la decoració del guardapols. La resolució compositiva dels episodis iconogràfics, en canvi, delata un llenguatge més modern. Tot i que desconexem qui va executar l'obra, la historiografia que s'ha ocupat del retaule des d'antic ha apuntat vers l'escola valenciana i compartim plenament aquesta adscripció. Es tractaria d'una obra de començament del segle XVI sorgida de la mà d'uns pintors, fins ara anònims, provinents del Regne de València. Què l'execució va anar a càrrec de més d'un artífex d'ascendent valencià comú ho testimonien les divergències estilístiques detectables entre les taules.

A Catalunya, vers 1500 i temps abans, hi van treballar artífexs d'aquest origen. Pere Girad, per exemple, està documentat a l'àrea

d'Osona vers 1479. Joan de Rua consta domiciliat a Montblanc l'any 1496 quan es va fer càrrec de la policromia dels dossers de fusta que aixoplugaven els sepulcres reials del monestir de Poblet. Recenment, gràcies a la troballa del contracte del retaule de Verdú, s'ha pogut identificar aquest artífex amb el denominat "Mestre de Cervera", un pintor enigmàtic per al qual s'havien invocat altres noms. L'activitat catalana de Joan de Rua es va repartir entre l'àrea interior tarragonina i la zona de la Segarra i l'Urgell. L'artífex provenia de València, on l'any 1466 figura com a testimoni d'un contracte signat per Joan Reixac per l'obra d'un retaule: Johannes de Rua pintores Valencie, habitatores, llegim al document. La notícia és important ja que sembla evidenciar una relació professional entre ambdós artistes que justifica els vincles del llenguatge pictòric de Joan de Rua amb els de Reixac.

Els artífexs valencians vinculats amb el retaule de Palau-solità sorgeixen del context artístic delimitat per una sèrie d'obres anònimes més o menys contemporànies a l'entorn de les quals s'han construït les personalitats del "Mestre de Xàtiva", el "Mestre d'Artés" i el "Mestre de Borbotó". No ens aturarem en aquesta qüestió estilística analitzada en detall a l'article aparegut l'any 2014 que citem a la bibliografia. El que sí que volem fer notar és el grau de coincidència compositiva existent entre el retaule de Palau-solità i algunes realitzacions de Joan de Rua (Epifania del retaule de Cervera, ara al Museu Episcopal de Vic) o de Vicent Macip (+1545) com a resultat de la pertinença de tots ells al mateix context creatiu (cas de l'Anunciació i la Resurrecció del retaule major de Sogorb, per exemple). També és interessant constatar a Palau-solità l'adopció de perspectives iconogràfiques compartides per altres mestres valencians contemporanis. En

aquest sentit és eloqüent que el rei Baltasar sigui presentat a l'Epifania com un home blanc. D'ençà de començament del segle XV, a la Corona d'Aragó aquest Mag pot tenir la pell de color negre i fins i tot adoptar els trets racials d'aquesta ètnia. No tots els pintors segueixen aquesta variant iconogràfica, però resulta significatiu posar de relleu quins són els que ho fan i quins no.

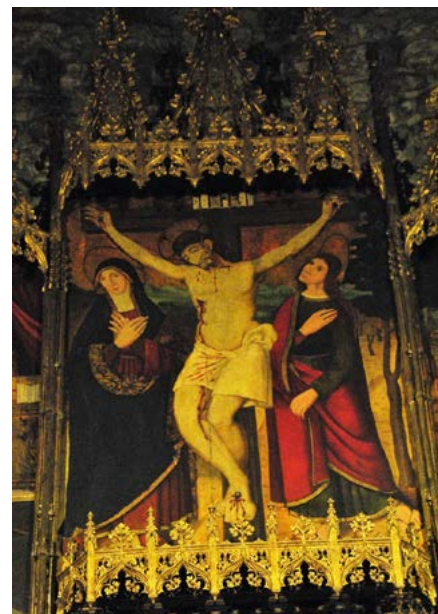
El testimoni més antic sembla correspondre al retaule de la Paeria de Lleida que incorpora l'Epifania al bancal. La figura de Baltasar es mostra de tres quarts i el perfil del rostre és inequívoc. A més, la cara i les seves mans són negres. Tot i les imprecisions cronològiques del projecte, si admetem la notícia documental invocada d'antic per la historiografia en relació a ell, és posterior a l'any 1439. El retaule lleidatà s'enquadra dins el denominat "gòtic internacional".

Aquest també és marc estilístic de la labor en guix que adorna la barana de l'escala que puja al cor a Santa Maria de Morella. La realització tampoc té una datació segura, però el rei negre de la magnífica Epifania que en forma part, sembla, per ara, el testimoni més antic d'aquesta variant al Regne de València.

Quan el "gòtic internacional" sigui substituït a casa nostra pel nou llenguatge expressiu sorgit a l'àrea de Flandes durant el primer terç del segle XV, els pintors vernacles que enquadrats en aquest nou context formal adoptaran l'opció del rei Baltasar negre, desigualmente. És el cas de Jaume Huguet. A la taula de l'Epifania custodiada al Museu Episcopal de Vic, a pesar de les reticències historiogràfiques a admetre que la fesomia d'un dels reis és negroide (només cal fixar-se en el perfil per advertir-ho) segueix aquesta modalitat. En canvi, quan situa aquesta escena al bell mig del retaule del Condestable de la capella del Palau Reial Major (1464-

Mare de Déu que presideix el retaule

Crucifixió

65), encara in situ, adopta l'altra tradició.

En aquest període, l'entorn de Pere Garcia de Benavarri és el que apareix com a més fidel a la opció exòtica, si bé es tracta només del color de la pell ja que les faccions del Mag "negre" segueixen essent occidentals. Ho veiem a l'Epifania del retaule major de l'església de Montanyana i a la taula atribuïda al denominat "Mestre de Vielha", ara en una col·lecció particular. Així mateix, al retaule d'Enviny que executa el pintor Pere Espallargues l'any 1490 (custodiat a la Hispanic Society de Nova York) que segueix fidelment la composició ja esmentada del "Mestre de Vielha", invertint-la.

Un gravat de Martin Schongauer anterior al 1479 va contribuir a la popularització de la faisó negra del rei Baltasar entre els artistes peninsulars de les darreries del segle XV. Seguint o no aquesta composició, pintors i escultors com el castellà Fernando Gallego o el denominat "Mestre de Covarrubias", autor del tríptic custodiat a col·legiata d'aquesta

localitat burgalesa, adopten dita variant iconogràfica. També ho fan artistes foranis que s'incorporen aleshores al panorama artístic hispà, com ara Juan de Flandes, a qui s'atribueix la deliciosa Epifania de Cervera de Pisuerga, a Palència (de vers 1496). Pedro Díaz d'Oviedo que treballa a cavall del territori castellà i del reialme d'Aragó també incorpora rei negre al retaule major de la catedral de Tudela contractat l'any 1486.

A l'Aragó, com a ressò del grabat de Schongauer, o a conseqüència dels models que va poder introduir el pintor cordovès de filiació flamenca, Bartolomé Bermejo, durant el seu periple per aquelles terres, el saragossà, Martín Bernat adopta el rei mag negre al retaule de la Purificació de la Verge encarregat l'any 1493 amb destí a la capella familiar dels Talavera, a la catedral de Tàrragona.

Arribats a aquest punt cal fer una remarca. És obvi que aquesta avaluació que plantejem només té en compte el que ha sobreviscut a la desfeta. El pas del temps ha determinat la desaparició de molts

retauls que podrien afegir una informació preciosa a la nostra enquesta. Aquesta, però, és la realitat i no podem modificar-la. Amb aquesta premisa ara posem el focus a la pintura valenciana. Dels artífexs vinculats i actius a aquest territori vers 1500, només els Osona han incorporat el rei negre a les seves Epifanies i, a més, no a totes. Francesc, per exemple, a les dues que es custodien, respectivament, al Museu del Prado i al de San Francisco adopta aquesta variant. En canvi, a la del Victoria and Albert Museum de Londres, que, a més, és una peça autògrafa, no ho fa. Què pot justificar aquestes divergències no ho sabem.

En tot cas, si dins del vigorós panorama pictòric valencià del tombant del segle XV només aquest taller incorpora la modalitat iconogràfica que estem resseguint, potser podem admetre que no va ser l'alternativa més popular i el retaule de Palau-solità sembla confirmar-ho.

¿Com devien veure els destinataris d'aquestes creacions visuals aquest particularisme? Què en pensaven

Vista general del retaule de Palau-solità

els fidels quan a l'Epifania un dels protagonistes tenia aquests trets físics inequívocs? Actualment la filiació de Baltasar no admet cap variant. Per a tothom aquest rei mag és negre i, per tant, es conviu amb naturalitat amb aquest fet. Però aquest tret no el significava originàriament, ni als textos ni a les imatges. Abans els tres reis eren blancs. Segons ha posat de relleu la historiografia, aquesta modalitat iconogràfica té el seu origen vers 1400 a Praga i entorns, des d'on irradiarà vers els països mediterranis al llarg del segle XV. El cert és que la societat occidental baixmedieval convivía amb moltes ètnies i la negra n'era una. Voldria acabar recordant que aquest col·lectiu (es tractés d'esclaus o lliberts) era molt visible a les ciutats de la Corona d'Aragó, on els seus membres fins i tot es van organitzar mitjançant confraries. És el cas de València on l'any 1472 el rei Joan II va confirmar-ne els estatuts. L'integraven negres lliberts amparats sota la protecció de la Mare de Déu de Gràcia, venerada al convent de Sant Agustí. La procedència africana sembla majoritària. El document, conservat, és molt revelador. Els impulsors demanen autorització reial per poder-se reunir lliurement i per adquirir una casa com a seu social; també sol·liciten l'ús de l'estandart reial, darrera el qual marxaran quan València organitzi desfilades per celebrar els esdeveniments extraordinaris dels quals se sent part i convoqui els col·lectius urbans per a festejar-los.

En tal context, als valencians els podia sorprendre un rei mag, negre, instal·lat a l'Epifania? No tenim una resposta concloent. Cal admetre, però, que en època

medieval la mirada envers aquell que per credo religiós i ètnia era diferent, no va ser amable ni conciliadora. València i molts altres indrets, van viure episodis molt greus durant els segles XIV i XV. La documentació parla abastament de les persecucions de jueus i moros. Eren els col·lectius més nombrosos. Parla menys dels negres, però també ho fa. Si "l'altre", el diferent, era vist negativament per la majoria, potser als ulls d'aquest col·lectiu un rei negre tenia una dimensió menys anecdòtica i simpàtica que la que avui té per nosaltres. No podem saber, però, si la iconografia se'n va fer ressò. Si la poca incidència d'aquesta variant a la pintura valenciana de l'entorn del 1500 (en contrast amb el que s'atesta contemporàniament a Castella) té aquesta raó de ser. Com que les imatges mai són innocents perquè són vehicle d'ideologies, potser sí.

Fotos: Jaume Ventura Nualart

BIBLIOGRAFIA

- GIBERT, P. MARTÍ BONET, J. M. Palau-solità "títol de glòria", Palau-Solità, 1975
GIBERT, P. MARTÍ BONET, J. M. "Retaule major de Palau-Solità", Taüll, 29 (2010) p. 21-22
CEBRIÁN MOLINA, J. LL. NAVARRO BUENAVENTURA, B. "Les taules del Mestre de Xàtiva/ Artés/ Borbotó a l'església de Palau-Solità", Terme, 29 (2014), p. 106-115.

El pessebre i l'associacionisme

Josep Viana

President de l'Ens de l'Associacionisme Cultural Català

De ben petit, i durant molts anys, a casa dels meus pares, en l'època nadalenca, hi havia un portal de Betlem. Ja d'adult i instal·lat a la llar amb la meua esposa i fills, hem muntat, any rere any, un pessebre d'uns 2 m2, del qual estem molt cofois. Tanmateix, us he de confessar que el fet religiós no és precisament una de les meves prioritats. Però això no treu de respectar i continuar un costum que ultrapassa els conceptes de la tradició cristiana i engrandeix uns valors i unes interrelacions amb molts àmbits de la vida quotidiana.

Així, un pessebre és quelcom més que una representació simbòlica del naixement de Jesús i d'altres escenes religioses. En la preparació, la realització i el gaudi del pessebre, intervenen molts conceptes que posen en valor principis com ara el treball, l'esforç, la tradició, la bellesa, l'art, el compartir, la interrelació familiar, la cultura, el fenomen etnogràfic, etc.

L'associacionisme esdevé una gran palanca de suport i de foment del pessebrisme. Associacions de tot tipus, acadèmics, experts i practicants de base, tenen en el pessebre i l'associacionisme relacionat, un camp molt extens per a fer d'aquesta expressió religiosa, una eina cultural, d'estudi i de cohesió, molt valuosa.

L'associacionisme, eina fonamental en el desenvolupament social que ha tingut i té Catalunya, arrela en les diferents expressions de la cultura popular i associativa. Una expressió molt reeixida és el fet pessebrista,

el qual constitueix un Patrimoni Cultural molt interessant. Des de fa segles, el pessebrisme, les fires de Santa Llúcia, la realització física dels pessebres i la seva relació amb la ciutadania, explica perfectament l'afecció amb aquesta pràctica. Aquesta expressió artística convoca, més enllà del missatge religiós, als protagonistes directes en la realització dels pessebres i a la resta de la ciutadania. Demuestra doncs, un caràcter i una activitat que captiva al pessebrista i a l'espectador que gaudeix observant l'obra. Aquesta manifestació, alhora artística i cultural, fa sentir als practicants l'orgull de la feina ben feta, juntament amb la complicitat del qui l'admira i en valora els detalls, l'escenografia i el bon treball del resultat final.

Dit això, podríem trobar un bon nombre de "paralelismes" entre un pessebre i el món associatiu. Per exemple, en el pessebre hi ha escenes de pastors al voltant del foc, parlant i prenent aliments. Aquesta escena enllaça perfectament amb la dinàmica de l'associacionisme, on les reunions de les juntes directives, o dels socis, o dels practicants directes, es donen amb molta freqüència. L'associacionisme és una escola de civisme i de ciutadania que aporta pautes i eines de convivència que ajuden activament a respectar, i al mateix temps exigir, drets fonamentals civils i polítics. També, l'associacionisme i la seva important vessant d'interrelacions humanes i institucionals, ajuda a l'empoderament de les persones,

ajudant-les a decidir individualment i col·lectiva, sobre els seus destins i les seves prioritats. Finalment, l'associacionisme és un molt bon exemple de socialització, inclusió i cohesió, essent també una font de relacions d'amistat entre les persones.

En un pessebre, hi trobem l'escena familiar del naixement. El món associatiu, històricament parlant, ha tingut una gran influència en el suport i ajuda a les famílies. Quan la família nuclear –pares i fills– queia en una gran desgràcia del tipus que fos, i la família propera –germans, nebots, etc.– no podia auxiliar-la per diferents raons, i les institucions –Ajuntament, Comunitat, Estat– no podien, no volien o no existien, les associacions –gremis, mutualitats, cooperatives, associacions culturals– sovint donaven un cop de mà a la família desposseïda. Aquest aspecte associatiu, més freqüent en temps passats, ha estat molt important en el teixit social de molts col·lectius i específicament considerable a Catalunya, on els gremis primer i les mutualitats després, a banda d'altres tipus d'associacions, han estat molt importants en aquesta figura d'assistència substitutiva o complementària de l'àmbit familiar i institucional.

Sovint, en el pessebre hi trobem figures amb expressions clarament comunicatives. Així, persones que sembla que estiguin parlant o amb el gest oferint conversa o avisant d'algun esdeveniment, com ara l'anunciació, l'àngel i els pastors, patges i pagesos en activitats quotidianes, són grups on l'expressió comunicativa i de la parla és determinant. En l'associacionisme la comunicació és fonamental. L'Ens va néixer de la necessitat indefugible de comunicar, ja sigui vers l'exterior de les pròpies associacions, vers la comunicació interior del col·lectiu o vers la comunicació

amb d'altres realitats associatives. Tot això enriqueix poderosament l'activitat de les entitats i demostra que són vives i necessàries en un món actual molt adreçat a la comunicació integral. Internet, les publicacions en paper, les xarxes socials, les edicions de llibres, etc. són elements o fulles d'un mateix arbre comunicatiu.

L'ofrena dels reis mags, és un clàssic en tots els pessebres del món. El missatge implícit que es deriva de l'escena és la relació de reconeixement i vassallatge que els poders terrenals manifesten al poder diví. Al marge del concepte religiós, en la realitat mundana ens trobem que ha d'existir una relació entre els poders polítics i institucionals, i els ciutadans. En aquests sentit, l'Ens com a representant principal en l'àmbit de la cultura popular de la societat civil catalana, manté relacions molt intenses entre les associacions/federacions i les institucions. Tenint en compte que els principals actors del món associatiu, són els practicants, les comunitats de base i les organitzacions de segon nivell, la confederació Ens de l'Associacionisme Cultural Català, que aixopluga 32 federacions de la cultura popular i l'associacionisme de tot Catalunya, acompanya, proposa i assessora a les diferents organitzacions en les relacions amb l'Administració, tot treballant i interpellant les institucions respecte les necessitats i suggeriments que desenvolupen aquelles organitzacions associatives.

Per últim, en un pessebre, tancat o obert, popular o artístic, també hi trobem moments, escenes o situacions que indueixen a la reflexió. L'associacionisme també entoma aspectes de reflexió, cap al camí per on ha d'anar, les dinàmiques que ha de conrear en un espai social modern, o respecte la importància històrica i

patrimonial que ha esdevingut les pràctiques associatives. Les entitats i federacions que han desenvolupat elements del patrimoni cultural com ara la Federació Catalana de Pessebristes desenvolupen accions culturals molt valuoses en l'entorn social on treballen. La divulgació, les exposicions, els Work in Progress d'un pessebre, comuniquen i fan visibles la bona feina de l'activitat.

L'associacionisme facilita tot això. Així doncs, el pessebre i l'associacionisme tenen uns punts raonablement comparables. El pessebre i el pessebrisme el coneixeu molt millor que jo. Respecte l'associacionisme i les tasques que desenvolupa l'Ens, us he d'agrair l'oportunitat que em brindeu per a exposar-lo a la vostra consideració molt succintament:

- L'Associacionisme és una escola de ciutadania. És inclusiu, millora les relacions humanes, culturalitza als col·lectius, fomenta la participació, empodera i respecta a les persones.
- Davant les dificultats, l'Associacionisme ha ajudat i encara ajuda a moltes persones, tot practicant la solidaritat que ens fa a tots més humans i més compromesos.
- L'Associacionisme ha de comunicar. Organitzacions com l'Ens, s'esmercen intensament en el fenomen de la comunicació, aplicant eines modernes i reconegudes. També la formació i el desenvolupament de serveis en benefici dels integrants de la confederació són objectius principals a favor dels seus associats.
- Cal que l'Associacionisme tingui una interlocució directa i fluïda davant les institucions. L'Ens practica aquesta acció directa i/o d'intermediari, facilitant el contacte entre les entitats i l'Administració
- L'Associacionisme ha de vetllar pel llegat cultural que ha rebut i salvar-lo amb accions concretes i renovadores, tot projectant-lo vers les futures generacions. L'Ens i la seva revista de pensament associatiu Canemàs, desenvolupa un espai de reflexió i pensament molt acurat. Així mateix, l'Ens de l'Associacionisme Cultural Català, està íntimament implicat en la salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial, tot sent l'única entitat catalana no governamental reconeguda per la UNESCO.

Moltes gràcies a la Federació Catalana de Pessebristes per la bona feina que desenvolupeu. Us desitjo molta sort i molts encerts.

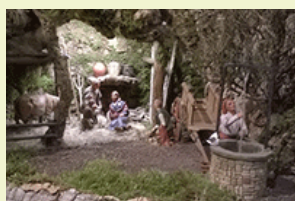
COSES QUE HAN PASSAT

GENER

✓ Pessebres a Montserrat i Núria

Basílica de Montserrat

El passat Nadal la Federació Catalana de Pessebristes va fer que dos llocs tan emblemàtics del país com són el Monestir de Montserrat i el Santuari de la Mare de Déu de Núria gaudissin de la presència de sengles pessebres. Els encarregats de dur-los a terme van ser dues entitats federades; en el cas de Montserrat va ser l'Agrupació de Pessebristes de Sabadell qui es va ocupar de bastir un pessebre de suro i molsa -amb figures de Carme Carbó- i a Núria varen ser membres de l'Agrupació de Pessebristes de Sant Pere de Torelló els que van instal·lar un altre pessebre popular.

FEBRER

✓ Cloenda de la XVI Biennial del Pessebre Català

La ciutat de Girona va acollir el Nadal passat la XVI Biennial del Pessebre Català.

La Sala "la Carbonera" del Museu d'Història de la ciutat, el Claustre de la Diputació, l'Ajuntament, el Teatre Municipal i el CaixaFòrum Girona van ser els espais de la ciutat on van ser exposats més de 100 diorames del 3 de desembre fins a la Candelera.

La mostra fou visitada per més de 20.000 persones. La propera Biennial tindrà lloc a Vilanova i la Geltrú l'any 2018.

MARÇ

✓ Lliurament dels Premis Carné

El 21 de març va tenir lloc el lliurament dels Premis Carné de l'Associacionisme Cultural Català. El lloc escollit va ser l'antiga Fàbrica Estrella Damm. Amb aquest premi, l'**Ens de l'Associacionisme Cultural Català** va voler homenatjar la figura d'Antoni Carné, President-fundador de l'entitat i reflexionar sobre el moment actual del teixit cultural de base.

Els Premis Antoni Carné posen en primer pla i reconeixen públicament la tasca de les associacions i de les persones que les formen. A més de donar a conèixer les activitats de cultura popular, és important posar molt el focus en les persones que formen les associacions, que s'hi dediquen des de la seva passió per la cultura popular més propera.

S'hi reconeixen tres premiats en les següents categories: Premi BBVA a l'Entitat de l'Associacionisme Cultural Català, Premi Mutualitats i Cooperatives al Mitjà de Comunicació de l'Associacionisme Cultural Català i Premi Ens a la Persona de l'Associacionisme Cultural Català.

La vetllada va estar conduïda per l'actor Toni Albà qui va amenitzar un espectacle fresc, àgil i dinàmic, pensat per entretenir els assistents i mostrar el potencial artístic del teixit cultural català. La cerimònia va incloure actuacions representatives de la cultura popular i va comptar amb la presència de l'aleshores Director General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals, Lluís Puig.

✓ Assemblea anual UN-FOE-PRAE

Durant el cap de setmana del 5 de març va tenir lloc a Roma la reunió anual de la UN FOE PRAE que va comptar amb la presència del nostre President, l'Albert Català.

A banda d'altres temes menors, es va acordar canviar la data del Congrés Internacional que havia de tenir lloc al 2024 i avançar-la un any, al 2023, per fer-la coincidir amb el 800 aniversari del pessebre de Sant Francesc a Greccio. El lloc escollit per a dur a terme aquest esdeveniment va ser Sevilla.

D'altra banda, es va decidir també donar suport al fet que sigui l'Associació italiana la que lideri el seguiment de l'expedient del Pessebre com a Patrimoni Immaterial per la UNESCO.

ABRIL

✓ l'Assemblea General Ordinària de la FCP

El propassat 1 d'abril va tenir lloc l'Assemblea General Ordinària de la Federació Catalana de Pessebristes a Montblanc.

El matí es va dedicar a visitar el Museu del Pessebre de Montblanc, especialment la planta que acollirà l'exposició de Calvaris que han de realitzar diversos pessebristes. Tot seguit es van repartir les caixes als interessats i es va fer una calçotada a Prenafeta.

L'Assemblea, pròpiament dita, va tenir lloc a la tarda a la Sala d'actes del Museu Comarcal de Montblanc. L'ordre del dia, en aquesta ocasió, incloïa -com és habitual en aquesta primera Assemblea de l'any- la valoració de la Trobada anterior, a Castellterçol, i la Biennal, a Girona. Es va fer constar l'agraïment a les dues entitats i es va presentar la propera, enguany, a Rubí. Igualment es van presentar els projectes d'aquesta temporada: el Working progress al Centre d'Artesania, la Diada de l'Associacionisme a Rubí, i la ubicació de sengles pessebres a Núria i a Montserrat.

Un altre punt important és l'estudi i aprovació estat comptes del període anterior.

També a destacar el punt en què es va tractar la renovació del 50% de la junta directiva: President, Secretari i dos vocals. Es va acordar per majoria absoluta renovar-ne la reelecció.

JUNY

✓ Mort d'en Joan M. Garsot

Joan Maria Garsot, pessebrista castellarenc que fou President de la Federació Catalana de Pessebristes, mor el 20 de juny a l'edat de 80 anys.

Iniciat en la pràctica pessebrista a mitjans dels anys 50, quan la influència social del catolicisme era hegemònica, lluità per desvincular el pessebrisme del "fet religiós". S'allunyà radicalment del pessebrisme imperant des de principis de segle, caracteritzat per la representació històrica fidel de l'establia. Les seves obres fugiren de l'estètica clàssica, de tall realista, introduint figures allunyades de la tradició hebrea i obrint una via de representació poc explorada: la representació de l'establia en contextos fins llavors no concebuts. En aquest sentit, són cèlebres les reproduccions d'algunes estances d'Antoni Gaudí, per qui sentia un profund respecte i admiració, com ara la Casa Milà, la Colònia Güell o el Claustre del Col·legi de les Teresianes.

Entre els mèrits que la Generalitat de Catalunya va justificar per concedir-li el diploma de Mestre Artesà Pessebrista

(2012), precisament destaca "l'exploració de noves tècniques, nous materials i nous llenguatges expressius".

Exercint la presidència del Grup Pessebrista de Castell (1990-99) i la Federació Catalana de Pessebristes (1997-2001), Garsot va transmetre la necessitat de replantejar el pessebrisme contemporani, obrint-se a nous practicants i escenaris.

SETEMBRE

✓ Assemblea General Ordinària FCP a Parets del Vallès

El propassat 16 de setembre va tenir lloc l'Assemblea General Ordinària que se celebra durant el segon semestre. Aquesta vegada ens varen acollir els companys pessebristes de Parets del Vallès.

A l'arribada vàrem poder tafanejar el pessebre monumental que ja tenien ben avançat. Després d'aquest intercanvi d'opinions sobre tècniques pessebrístiques, es va procedir a l'Assemblea pròpiament dita.

Un dels punts centrals de l'ordre del dia fou l'estat organitzatiu de la Trobada de Pessebristes a Rubí. Els companys vallesans ens varen fer cinc cèntims de com tenien prevista la Jornada.

També, es va parlar de l'imminent campanya de Nadal, en la que un dels actes que tindrà lloc serà la segona edició del Working Progress al Centre d'Artesania al carrer Banys Nous, a Barcelona.

Igualment es va confirmar que serà l'entitat de Tarraгона la que organitzi el Dia de l'Associacionisme cultural 2018.

Altres temes que es van tocar són la creació d'un Carnet que acrediti els pessebristes membre d'entitats federades per visitar totes les entitats que formen part de la Federació i amb el que s'aconseguiran alguns avantatges comercials i culturals, la Biennal a Vilanova i la Geltrú, i la preparació dels calvaris que ompliran la planta superior del Museu del Pessebre de Montblanc. La jornada es va cloure amb un dinar de germanor.

✓ El Consell de l'Associacionisme Cultural defensa el dret a celebrar el referèndum

El Consell de l'Associacionisme Cultural, que és el màxim òrgan consultiu del Departament de Cultura en relació amb la cultura popular, va redactar un manifest en defensa dels drets civils dels catalans i de la celebració del referèndum de l'1 d'octubre. En aquest document, el consell donava "ple suport a les institucions de Catalunya i a les seves decisions", i manifestava "el rebuig i la condemna" a les actuacions desplegades pel govern "per impedir la lliure participació dels catalans" en un "procés democràtic" com va ser l'1-O. A més, manifestava el seu "compromís inequívoc en la defensa de les llibertats democràtiques" i la seva "oposició a qualsevol iniciativa que limiti l'autogovern o l'exercici de llibertats civils, com ara la llibertat de consciència, la llibertat de premsa, la llibertat d'expressió i opinió, la llibertat de reunió, el dret a la igualtat de tracte davant la llei, i el dret a decidir".

Segons el manifest, el Consell "no pot restar en silenci quan els poders de l'Estat espanyol infringeixen les lleis, demostren un clar menysteniment als drets civils dels ciutadans, i agredeixen a les entitats culturals i cíviques, a les institucions i a l'autogovern del poble de Catalunya". El Consell de l'Associacionisme Cultural està integrat per les principals entitats representatives d'aquest àmbit a Catalunya. Actua com a òrgan de participació, d'impuls i de coordinació amb el sector de l'associacionisme cultural i representa, de manera directa, més de 500.000 persones.

OCTUBRE

✓ 47a Trobada de Pessebristes de Catalunya i Balears

La jornada es va dividir en dues parts: en la primera els pessebristes, provinents d'una trentena d'entitats federades, van visitar l'exposició Figures i pessebres a Rubí. Cent anys de pessebres a Rubí, al museu El Cellar de Rubí, que s'ha pogut visitar a la sala Cèsar Martinell fins al 5 de novembre. "És una exposició que commemora el centenari del pessebrisme a Rubí, i que compta amb figures de la mateixa associació rubinenca i d'altres del fons de l'entitat que destaquen per la seva espectacularitat", va exposar Català. A més, abans del dinar de germanor i entrega dels obsequis, segona part de la jornada, els pessebristes van gaudir de les actuacions de l'Esbart Dansaire de Rubí, el Grup de Geganters de Rubí, entre d'altres activitats, com una missa a l'Església de Sant Pere de Rubí, en honor a Sant Francesc d'Assís.

Precisament la celebració de la Trobada fa referència al concurs de pessebres a la ciutat que va tenir lloc l'any 1917 i que va ser la primera pedra per a la creació de l'Associació Pessebrista de Rubí, i va significar un reviscolament de la cultura popular. Pel que fa a la segona part de la jornada, celebrada al pavelló Regina Carmelli, l'Associació Pessebrista de Rubí va presentar el capgròs de l'àvia pessebrista, construït amb motiu de la celebració del centenari de l'entitat. A més, els assistents van poder realitzar un diorama col·locant les peces prèviament preparades com si es tractés d'un trencaclosques.

NOVEMBRE

✓ 2a Edició Working Progress

Aquests dies s'estan ultimant detalls de la realització de la segona edició del Working Progress que, com a la primera, tindrà lloc al Centre d'Artesania al carrer Banys Nous de Barcelona.

Les entitats participants enguany seran Banyoles, Baix Empordà, Barcelona Sabadell i també tindrem la col·laboració especial de la Federació catalana de catifaires. La preinauguració tindrà lloc el proper 30 de novembre a 2/4 de 8 del vespre.

JOAN CORTADA RIUS

(Terrassa, 1962)

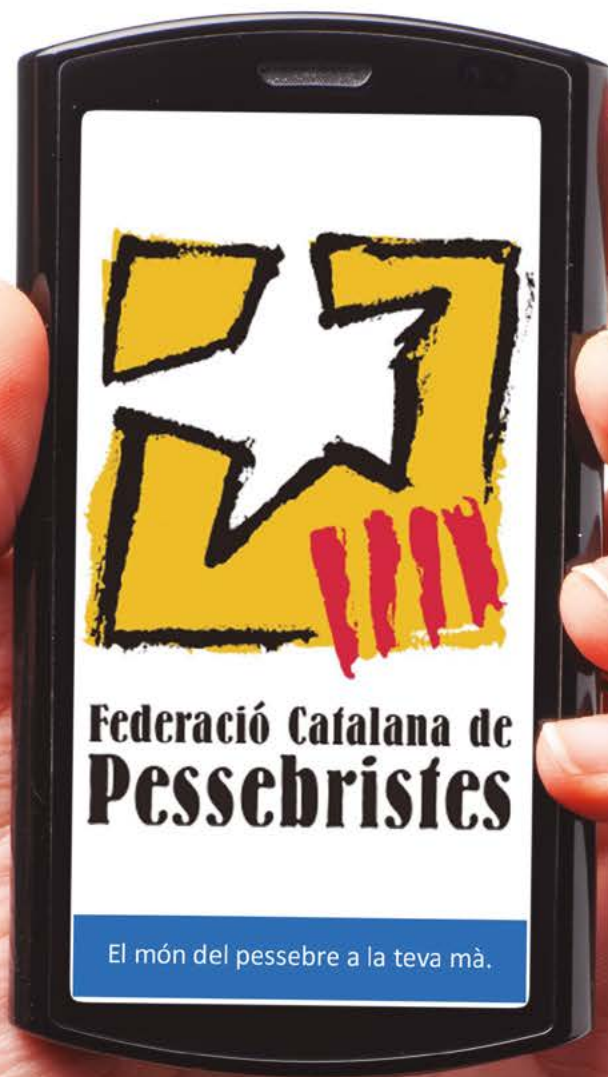
En Joan Cortada és un pessebrista d'arrel familiar que s'inicia de petit de la mà de son pare en el pessebre popular. L'any 1975 té l'oportunitat- després de prendre part en el Concurs de Pessebres de Terrassa- de participar en l'exposició col·lectiva que cada any l'Agrupació de Pessebristes d'aquesta mateixa ciutat presenta a la catedral del Sant Esperit. Ho fa en el terreny que ell coneix bé –el que ha viscut sempre- el suro i la molsa. Tanmateix, no triga gens a adonar-se que les possibilitats que el pessebre artístic li ofereix són infinites i –de la mà del seu mestre, en Jordi Pi i Vila i gairebé sempre amb la col·laboració de la Núria Garcia- s'introdueix en el món del guix, la perspectiva, la composició, l'oli ...

Des de l'any 1981 fins al 2012 l'exposició de l'Agrupació de pessebristes de Terrassa ha comptat sempre amb un diorama d'en Joan Cortada. Dels pessebres oficials que s'hi han exposat des de l'any 1983, tots dos han pres part en 10.

Des de l'any 2013 dirigeix l'escola de pessebres a Cabriels (Maresme) on col·labora en l'exposició de l'entitat.

El seu estil –tot i que fortament influenciat pels ensenyaments del mestre- ha evolucionat prenent reptes importants, sobretot, en el terreny de la composició. En els darrers anys, per motius d'organització familiar, en Joan s'ha dedicat més al treball del guix i la Núria a la pintura, però tots dos comparteixen la mateixa visió del pessebre. Els seus diorames es recorden perquè –tot i fidels a un estil que es reconeix- sorprenen amb l'enfocament o el punt de vista del qual parteixen; sovint recreant paisatges catalans emblemàtics: Besalú, la Vall de Boí, Beget o en aquest cas Bossost (Vall d'Aran) que traspuen estimació pel país.

El món del pessebre a la teva mà

Decarrega't la nova
App gratuïta
pessebresCAT

Segueix-nos a

Disponible a
App Store

ANDROID